

1.МАЪРУЗА МАТНИ

6-мавзу: Молиявий назорат

Режа:

- 1. Молиявий назорат: мазмуни, соҳалари, объекти, предмети, тизими, вазифалари, принциплари.**
- 2. Молиявий назорат турлари, шакллари ва методлари.**
- 3. Давлат молиявий назорати органларининг вазифалари ва функциялари.**
- 4. Нодавлат молиявий назорат**

1. Молиявий назорат: мазмуни, соҳалари, объекти, предмети, тизими, вазифалари, принциплари

Молиявий назорат иқтисодий категория сифатида молияга объектив хос бўлган назорат хусусиятининг амалда намоён бўлишидир. Одатда, молиявий назорат қуйидаги икки йўналишда (аспектда) қаралади:

- барча иқтисодий субъектларнинг молиявий қонунчилик ва молиявий интизомга риоя қилиши устидан махсус ташкил этилган назорат органларининг қаттиқ регламентация қилинган (тартибга солинган) фаолияти;
- молиявий операцияларнинг самарадорлигини ва мақсадга мувофиқлигини таъминлаш мақсадида макро- ва микродаражада молия ҳамда пул оқимларини бошқаришнинг ажралмас эленименти.

Молиявий назоратнинг ҳар икки йўналиши (аспекти) бир-бири билан ўзаро боғлиқ бўлса-да, назоратнинг мақсади, методи ва субъектларига мувофиқ равишда фарқланади ҳам. Агар биринчи ҳолда назоратнинг ҳуқуқий ва миқдорий томонлари устунлик қилса, иккинчи ҳолда молиявий назоратнинг аналитик томонига жуда катта эътибор берилади.

Барча иқтисодий субъектларнинг (давлат, корхона ва ташкилотларнинг) молиявий фаолияти устидан қонунчилик ва ижроия ҳокимияти органларининг турли даражалари, шунингдек махсус ташкил этилган муассасалар томонидан амалга ошириладиган назоратга молиявий назорат дейилади. Бу назорат, энг аввало, пул фондларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш жараёнида молиявий-иқтисодий қонунчиликка риоя этилиши, молиявий-хўжалик операцияларининг самарадорлигини баҳолаш ва амалга оширилган харажатларнинг мақсадга мувофиқлиги устидан назоратни ўз ичига олади. Бошқача сўзлар билан айтганда, молиявий назорат у ёки бу молиявий ҳаракат содир бўлишининг баҳолашни ўз ичига олиш билан чекланмасдан, балки у ўзининг аналитик йўналишига (аспектига) эгадир.

Молиявий назорат қиймат шаклида амалга ошириладиган назорат бўлганлиги учун ижтимоий такрор ишлаб чиқариш жараёнининг барча соҳаларида амалга оширилади ва пул фондлари ҳаракатининг барча жараёнларида, шу жумладан, молиявий натижаларни идрок этиш жараёнида ҳам кузатилади. Шунинг учун ҳам молиявий назоратнинг объекти пул муносабатлари ҳисобланади.

Молиявий назоратнинг предмети қуйидаги молиявий кўрсаткичлардан иборат:

- турли даражадаги бюджетларнинг даромадлари ва харажатлари;
- солиқ тўловларининг ҳажмлари (миқдорлари, ўлчамлари);
- хўжалик юритувчи субъектларнинг даромадлари;
- хўжалик юритувчи субъектларнинг муомала харажатлари;
- таннарх ва фойда;
- уй хўжаликларининг даромадлари ва харажатлари;
- ва бошқалар.

Молиявий назоратнинг предмети ҳисобланган юқоридаги кўрсаткичларнинг кўплари ҳисобли кўрсаткичлар ҳисобланади ва бу нарса, ўз навбатида, уларнинг амалдаги норматив ҳужжатларга мувофиқ равишда ҳисобланишининг тўғрилиги ва ишончилигини текширишни (назорат қилишни) тақоза этади.

Молиявий назорат молия функцияларининг амалга оширилиш шакли бўлиб хизмат қилади. У ҳам давлатнинг ва ҳам бошқа барча иқтисодий субъектларнинг манфаатлари ва ҳуқуқларини таъминлашга қаратилган.

Иқтисодий жиҳатдан тараққий этган мамлакатларда молиявий назорат, бир томондан, ўзаро таъсирчан ва иккинчи томондан, алоҳидалашган (мустакил бўлган) икки соҳага бўлинади:

- давлат молиявий назорати;
- нодавлат молиявий назорати.

Давлат молиявий назорати бу давлатнинг асосий қонунларига таянадиган ва ҳокимият ҳамда бошқарув конкрет органлари иқтисодий-ҳуқуқий ҳаракатининг комплексли ва мақсадга йўналтирилган тизимидир. Молиявий назоратни ташкил этишда мамлакатнинг Конституцияси ҳал қилувчи ролни ўйнайди. Унинг ҳуқуқий регламенти давлатнинг типига, унинг социал-сиёсий йўналтирилганлигига, иқтисодий тарққиёт даражасига, мулкчилик шакллариининг нисбатига боғлиқ.

Давлат молиявий назорати ЯИМ тақсимланишининг қиймат пропорцияларини кузатишга қаратилган. Бу назорат давлат молиявий ресурсларини шакллантириш, уларнинг тўлиқ ва ўз вақтида тушиб туриши ва улардан мақсадли фойдаланиш билан боғлиқ бўлган пул ресурслари ҳаракатининг барча каналларига (тарқатилади) тегишли ҳисобланади.

Давлат молиявий назорати давлатнинг молия сиёсатини амалга оширишга ва молиявий барқарорлик учун шароитларни яратишга қаратилган. Бу нарса, энг аввало, барча даражалардаги бюджетлар ва нобюджет фондларни ишлаб чиқиш, муҳокама қилиш, тасдиқлаш ва ижро

этиш, корхона ва ташкилотлар, банклар ва молиявий корпорацияларнинг молиявий фаолияти устидан назоратни англатади. Агар умуммиллий иқтисодий манфаатлар билан белгиланган (аниқланган) бўлса, давлат молиявий назоратчилари ҳам давлат секторида ва ҳам хусусий ҳамда корпоратив бизнес секторида тафтиш ва текширишларни амалга ошириш ҳуқуқига эгадир. Бироқ иқтисодиётнинг нодавлат секторида давлат томонидан амалга ошириладиган молиявий назорат фақат солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ҳам қўшиб олган ҳолда давлат олдидаги пул мажбуриятларининг бажарилиши соҳаларини, уларга ажратилган бюджет субсидиялари ва кредитларини сарфлашда мақсадга мувофиқлилик ва қонунийликнинг риоя қилиниши ва шунингдек, ҳукумат томонидан ўрнатилган (белгиланган) пул ҳисоб-китобларини ташкил қилиш, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботни юритиш қоидаларига риоя этилишини қамраб олади.

Нодавлат молиявий назорати иккига бўлинади: ички (фирма ичидаги, корпоратив) ва ташқи (аудиторлик).

Молиявий назоратнинг давлат ва нодавлат соҳалари (кўринишлари, турлари) назоратни амалга ошириш методларининг ўхшашлигига қарамасдан, ўзларининг пировард мақсадлари бўйича бир-биридан тубдан фарқ ҳам қилади. Давлат молиявий назоратининг бош мақсади давлат хазинасига ресурсларни тушуришни максималлаштириш ва давлат бошқарув харажатларини минималлаштириш бўлса, бунга қарама-қарши равишда нодавлат молиявий назоратнинг (айниқса, фирма ичидаги молиявий назоратнинг) бош мақсади жойлаштирилган капиталдаги фойда нормасини ошириш мақсадида давлат фойдасидаги ажратмалар ва бошқа харажатларни минималлаштиришдан иборат. Бир вақтнинг ўзида молиявий назоратнинг ҳар икки соҳаси амалдаги қонунларнинг ҳуқуқий рамакasi билан чеклаб қўйилган.

Пул муносабатлари, молиявий ресурсларни шакллантириш ва улардан фойдаланишдаги қайта тақсимлаш жараёнлари, шу жумладан, барча даражалардаги ва ҳўжаликнинг барча бўғинларидаги пул фондлари шаклидаги молиявий ресурслар молиявий назоратнинг объекти ҳисобланади. Текширувларнинг бевосита предмети сифатида фойда, даромадлар, рентабеллик, таннарх, муомала харажатлари каби қиймат кўрсаткичлари майдонга чиқади. Пулдан фойдаланиш орқали ва айрим ҳолларда пулсиз (масалан, бартер битимлари) амалга ошириладиган опреацияларнинг барчаси молиявий назоратнинг соҳаси ҳисобланади.

Молиявий назорат ўз ичига қуйидаги текширувларни олади:

- иқтисодий қонунларнинг талабларига риоя этиш (МДни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш порпорцияларининг оптималлиги);
- бюджет режасини тузиш ва ижро этиш (бюджет назорати);
- корхона ва ташкилотлар, бюджет муассасаларига тегишли бўлган меҳнат, моддий ва молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш;
- ўзаро солиқ муносабатлари.

Тараққий этган мамлакатларда молиявий назорат тизими, асосан, бир типда бўлиб, қуйидаги элементлардан ташкил топади:

- бевосита мамлакатнинг парламенти ёки президентига бўйсунувчи ҳисоб палатаси. Бу ташкилотнинг бош мақсади давлат маблағларининг сарфланиши устидан умумий назоратни ўрнатишдир;
- асосан солиқли даромадларнинг давлат хазинасига келиб тушишини назорат қилувчи ва мамлакат президенти, ҳукумати ёки молия вазирлигига бўйсунувчи солиқ муассаси;
- қуйи ташкилотларини текширувчи ва тафтиш қилувчи давлат ташкилотларининг таркибидаги назорат қилувчи органлар;
- ҳисобот ҳужжатларининг ишончлилигини ва молиявий операцияларнинг қонунийлигини тижорат асосида текширувчи нодавлат назорат хизматлари;
- асосий вазифаси харажатларни қисқартириш, молиявий оқимларни оптималлаштириш ва фойдани ошириш бўлган ички назорат хизматлари.

Ўтиш иқтисодиётига эга бўлган мамлакатларда молиявий назорат тизими баъзи бир махсус органларни ҳам қамраб олади. Ана шундай органлар қаторига Марказий банк, Давлат божхона қўмитаси ва бошқаларни киритиш мумкин.

Молиявий назоратнинг олдида турган энг асосий вазифалар қуйидагилардан иборат:

- пул фондларининг ўлчами ва молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёж ўртасидаги мутаносибликка (баланслиликка) таъсир кўрсатиш;
- давлат бюджети олдидаги мажбуриятларнинг ўз вақтида ва тўлиқ бажарилишини таъминлаш;
- молиявий ресурсларни кўпайтиришнинг ички хўжалик резервларини қидириб топиш;
- ва бошқалар.

Жаҳон ҳамжамияти кўп йиллик тажриба асосида молиявий назоратни ташкил этишнинг асосий принципларини ишлаб чиққанки, ҳозирги пайтда уларга риоя қилишга дунёнинг ҳар бир цивилизациялашган давлати интилади. Бу принциплар ИНТОСАЙнинг Лима декларациясида ўз аксини топган. Уларнинг таркибига қуйидагилар киради:

- мустақиллик;
- объективлик;
- компетентлик (лаёқатлилик, қодирлик);
- ошкоралик.

Молиявий назоратнинг мустақиллиги назорат органининг молиявий жиҳатдан мустақиллиги, назорат органлари раҳбарларининг ваколат муддатларининг парламент муддатларидан узоқлиги, шунингдек уларнинг конституцион характери билан таъминланиши керак. Объективлик ва компетентлик (лаёқатлилик, қодирлик) назоратчилар томонидан амалдаги қонунчиликка сўзсиз итоат этилишини, тафтиш ишларини амалга

оширишнинг белгиланган (ўрнатилган) стандартларига (андозаларига) қаттиқ риоя этиш асосида назоратчилар ишининг юқори касбий даражада бўлишини тақоза этади. Ошкоралик давлат назоратчиларининг жамотчилик ва оммавий ахборот воситалари билан доимий алоқада бўлишини кўзда тутди.

Ана шу асосий принциплардан амалий характер касб этувчи молиявий назоратнинг қуйидаги бошқа принциплари келиб чиқиши мумкин:

- натижалилик;
- назоратчилар томонидан талаб қилинадиган талабларнинг аниқлиги ва мантиқийлиги;
- назорат субъектларининг сотиб олувчанмаслиги;
- текшириш ва тафтиш актларида келтирилган маълумотларнинг асосланганлиги ва исботланганлиги;
- превентивлик (молиявий бузилмалар эҳтимолининг огоҳлантирилувчанлиги);
- молиявий жиноятлар бўйича шубҳаланилаётган шахсларнинг айбсизлик (судгача) презумпцияси;
- турли назорат органлари фаолиятларининг мувофиқлаштирувчанлиги;
- ва бошқалар.

Молиявий назоратни ташкил қилиш тизимида бевосита ёки билвосита таъсир кўрсатувчи қонунлар қабул қила туриб, ҳар бир давлат, одатда, юқоридаги принципларга таянади (асосланади). Бир вақтнинг ўзида, ҳар бир давлатда назорат ҳаракатларининг ўз регламенти (тартиби ва кетма-кетлиги) мавжуд бўлиб, бу нарса пировардида молиявий назоратнинг натижаларига ўз таъсирини, албатта, кўрсатади.

2. Молиявий назорат турлари, шакллари ва методлари

Молиявий назоратнинг муваффақиятли ва самарали ўтказилиши унинг ташкил этилиш даражасига ва назоратнинг турлари, шакллари ва уни ўтказишнинг методларига боғлиқ.

Молиявий назоратни амалга оширувчи субъектларга кўра унинг қуйидаги турлари мавжуд:

- умумдавлат молиявий назорати;
- идоравий молиявий назорат;
- хўжалик ичидаги молиявий назорат;
- жамоатчилик молиявий назорати;
- мустақил молиявий назорат.

Умумдавлат молиявий назорати давлат ҳокимият органлари (президент, ҳукумат, Олий мажлис, Молия вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси, Давлат божхона қўмитаси ва бошқалар) томонидан амалга оширилади. Бу турдаги молиявий назоратнинг бош мақсади даромадларнинг тушиб туриши ва давлат харажатларининг сарфланиши бўйича давлат ва жамиятнинг манфаатларини таъминлашдан иборат.

Идоравий молиявий назорат вазирликларнинг назорат-тафтиш бошқармалари ва бошқа таркибий тузилмалари томонидан амалга оширилиб, шу идорага бўйсунувчи корхона, ташкилот ва муассасаларнинг фаолиятини камраб олади.

Хўжалик ичидаги молиявий назорат корхона ва ташкилотларнинг иқтисодий ва молиявий хизматлари томонидан ўтказилади. Бу ерда молиявий назоратнинг объекти сифатида корхона, ташкилот ва муассасаларнинг хўжалик ва молиявий фаолияти майдонга чиқади.

Жамоатчилик молиявий назорати нодавлат ташкилотлари томонидан амалга оширилади. Назоратнинг объекти унинг олдига қуйилган вазифаларга мувофиқ равишда аниқланади.

Мустақил молиявий назорат махсус органлар: аудиторлик фирмалари ва бошқа хизматлар томонидан ўтказилади.

Молиявий назоратнинг шакллари қуйидаги мезонлар бўйича классификация қилиш қабул қилинган:

- амалга оширилиш регламенти;
- ўтказилиш вақти;
- назоратнинг субъектлари;
- назоратнинг объектлари.

Амалга оширилиш регламенти бўйича молиявий назоратнинг шакллари қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- мажбурий (ташқи);
- ташаббускорли (ички).

Юридик ва жисмоний шахсларнинг молиявий фаолияти устидан мажбурий (ташқи) назорат қонун асосида амалга оширилади. Булар, масалан, асосан ташқи, мустақил назоратчилар томонидан амалга ошириладиган солиқ текширувларига, бюджет ресурсларидан мақсадли фойдаланиш устидан назоратга, корхона ва ташкилотларнинг молия-бухгалтерия ҳисоботлари маълумотларини мажбурий аудиторлик тасдиқланишига ва ҳ.к.ларга тегишли бўлиши мумкин.

Ташаббускорли (ички) молиявий назорат молиявий қонунчиликдан келиб чиқмаса-да, тактик ва стратегик мақсадларга эришишда молиявий бошқарувнинг ажралмас қисми ҳисобланади.

Ўтказилиш вақти бўйича молиявий назоратнинг шакллари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- дастлабки;
- жорий (оператив);
- навбатдаги (келгуси, сўнгги).

Дастлабки молиявий назорат молиявий операцияларнинг содир бўлишидан олдин амалга оширилади ва молиявий хатоликларнинг (бузилмаларнинг) олдини олиш ёки уларни огоҳлантиришда муҳим аҳамиятга эга. Молиявий назоратнинг бу шакли маблағларнинг нотежамли ва носамарали сарфланишининг олдини олиш учун харажатларнинг молиявий жиҳатдан асосланган бўлишини кўзда тутди. Макродаражада

бундай назоратга мисол сифатида мамлакат иқтисодий тарққиётининг макроиқтисодий кўрсаткичлари башоратлари асосида барча даражадаги бюджетларни ва нобюджет фондларининг молиявий режаларини тузиш ва тасдиқлаш жараёнини кўрсатиш мумкин. Микродаражада эса улар молиявий режалар ва сметалар, кредит ва касса аризалари, бизнес-режаларнинг молиявий бўлимлари, башорат балансларини тузиш, ҳамкорликдаги фаолият тўғрисида шартнома ва ҳ.к.лардан иборат бўлиши мумкин.

Жорий (оператив) молиявий назорат пул битимлари, молиявий операциялар, ссуда ва субсидияларни бериш ва ҳ.к.ларнинг содир бўлиш вақтида амалга оширилади. Молиявий назоратнинг бу шакли маблағларни олиш ва уларни сарфлаш жараёнида вужудга келиши мумкин бўлган қонунбузарликлардан огоҳлантиради, молиявий интизомнинг мустақамланишига ва пул ҳисоб-китобларининг ўз вақтида амалга оширилишига ўз таъсирини кўрсатади. Бу ерда бухгалтерия хизматлари катта роль ўйнайди.

Навбатдаги (келгуси, сўнгги) молиявий назорат молиявий ҳисобот ва бухгалтерия ҳужжатларини таҳлил ва тафтиш қилиш йўли билан амалга оширилиб, унинг бу шакли иқтисодий субъектлар молиявий фаолиятининг натижаларини, таклиф этилган молиявий стратегия амалга оширилганлигининг самарадорлигини, молиявий харажатларни уларнинг башоратлари билан қиёсланишини ва ҳ.к.ларни баҳолашга мўлжалланган.

Назоратнинг субъеклари бўйича молиявий назоратнинг қуйидаги шакллари бўлиши мумкин:

- Президент молиявий назорати;
- ҳокимият қонунчилик органлари ва маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органларининг молиявий назорати;
- ижроия ҳокимият органлари молиявий назорати;
- молия-кредит органларининг молиявий назорати;
- фирмавий-ички молиявий назорат;
- аудиторлик молиявий назорати;
- ва бошқалар.

Назоратнинг объектларига мувофиқ равишда молиявий назоратнинг қуйидаги шакллари мавжуд:

- бюджет молиявий назорати;
- нобюджет фондлар устидан амалга ошириладиган молиявий назорат;
- солиқлар бўйича амалга ошириладиган молиявий назорат;
- валюта операциялари устидан амалга ошириладиган молиявий назорат;
- кредит операциялари бўйича молиявий назорат;
- суғурта фаолияти бўйича молиявий назорат;
- инвестицион фаолият бўйича амалга ошириладиган молиявий назорат;
- пул массаси устида амалга ошириладиган молиявий назорат;
- ва бошқалар.

Молиявий назоратни амалга ошириш жараёнида унинг қуйидаги методларидан фойдаланилади:

- текширув;
- тадқиқ этиш;
- надзор (назорат);
- молиявий ҳолат таҳлили;
- кузатиш (мониторинг);
- тафтиш.

Текширув ҳисобот, баланс ва харажат ҳужжатлари асосида молиявий-хўжалик фаолиятнинг алоҳида масалалари бўйича амалга оширилади. Текширув жараёнида молиявий интизомнинг бузилганлиги аниқланади ва уларни барҳам бериш борасида чоралар белгиланади.

Тадқиқ этиш корхона ва ташкилотлар фаолиятининг айрим томонларини қамраб олади. Тадқиқ этиш жараёнида бажарилган ишлар, материал, ёкилғи ва энергияларнинг сарфланиш ҳажмлари назорат тарзида ўлчанади. Шунингдек, тадқиқ этиш сўраш, кузатиш ва инспекция қилиш ҳоллари орқали ҳам амалга оширилиши мумкин.

Надзор (назорат) молиявий фаолиятнинг маълум бир турига (масалан, суғурта, инвестицион, банк ва бошқа фаолиятлар) лицензия олган иқтисодий субъектлар устидан назорат органлари томонидан амалга ошириладиган назоратни англатади. У бузилиши лицензиянинг чақириб олинishiга олиб келадиган ўрнатилган (белгиланган) қоидалар ва нормативларга риоя қилиниши устидан назоратни кўзда тутди.

Иқтисодий таҳлил молиявий назоратни амалга ошириш методи сифатида хўжалик фаолиятининг натижалари, молиявий ҳолатнинг аҳволига умумий баҳо бериш ва улардан самарали фойдаланиш имкониятларини асослаш мақсадида даврий ёки йиллик молиявий ва бухгалтерия ҳисоботларини деталлаштирилган тарзда ўрганишни кўзда тутди.

Тафтиш молиявий назоратнинг анча кенг тарқалган методи саналиб, назоратнинг ҳақиқий ва ҳужжатли усуллари кўллаш ёрдамида амалга ошириладиган корхона, ташкилот ва муассасалар молия-хўжалик фаолиятини ўзаро боғланган комплекс текширувидан иборатдир. Тафтиш тафтиш қилинаётган объект фаолиятидаги камчиликлар ва бузилмаларни топиш учун, яъни содир этилган хўжалик операцияларининг мақсадга мувофиқлиги, асосланганлиги, иқтисодий самарадорлигини, молиявий интизомга риоя этилганлигини, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи маълумотларининг ишончлилигини аниқлаш учун амалга оширилади.

Субъект хўжалик фаолиятини қамраб олишнинг тўлиқлигига қараб тафтишнинг қуйидаги турлари бўлишимумкин:

- тўлиқ;
- қисман;
- мавзули;
- комплексли.

Тўлиқ тафтиш назорат объекти молия-хўжалик фаолиятининг барча томонларини текширишни кўзда тутди.

Қисман тафтиш хўжалик юритувчи субъект молия-хўжалик фаолиятининг айрим қисмлари ёки томонларини текшириш учун ўтказилади.

Мавзули тафтиш бир типдаги корхона, ташкилот ва муассасаларнинг фаолияти бўйича маълум бир мавзуга бағишлаб ўтказиладики, бу нарса уларга хос бўлган типик камчиликлар ва бузилмаларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш бўйича тегишли чораларнинг қўлланилишига имкон беради.

Комплексли тафтиш текширилаётган корхона, ташкилот ва муассаса фаолиятининг барча томонларини қамраб оладиган ва энг тўлиқ бўлган тафтиш бўлиб, у назорат субъектининг хўжалик ва молия фаолиятини, моддий, меҳнат ва молиявий ресурсларнинг бутлиги ва улардан самарали фойдаланиш масалалари, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботининг ҳолати ва сифати каби масалаларни ўз ичига олади. Бунда тор техникавий ва технологик масалаларни текшириш учун тегишли мутахассислар жалб қилинади. Бу эса, ўз навбатида, комплексли тафтиш натижаларининг тўлиқлиги ва самарадорлигини таъминлашда муҳим роль ўйнайди.

Молиявий ва хўжалик операцияларининг қамралиб олиниши даражасига кўра тафтишлар қуйидаги уч гуруҳга бўлинади:

- ёппасига тафтиш;
- танланма тафтиш;
- комбинациялаштирилган тафтиш.

Ёппасига тафтиш бутун текшириладиган давр мобайнида фаолиятнинг маълум бир қисмидаги барча операцияларнинг текширилишини тақоза этади.

Танланма тафтиш у ёки бу вақт оралиғида бирламчи ҳужжатлар бир қисмини текширишдан иборат. Одатда, чоракдаги бир ойнинг натижалари текширилади, камчиликлар аниқланса, ёппасига текширувга ўтилади.

Комбинациялаштирилган тафтиш бир қисмнинг ёппасига, бошқа бир қисмни эса танланма метод билан текширилишини назарда тутди. Бу нарса юқори даражадаги ҳужжатларнинг айланиши билан характерланадиган ва йирик хўжалик операцияларини амалга оширувчи субъектлар фаолиятини тафтиш қилишга имкон беради.

Ўтказилган тафтиш асосида акт расмийлаштирилади. Унда камчиликларни бартараф этиш, моддий зарарларни қоплаш ва айбдорларни жавобгарликка тортиш чоралари белгиланади.

3. Давлат молиявий назорати органларининг вазифалари ва функциялари

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустақамланган ҳокимиятни тақсимланиш принципи Президент ва ваколатли ҳукумат органлари томонидан ижро ҳокимияти органларининг молиявий фаолиятини назорат қилишни назарда тутди. Бундай назорат, авваламбор, республика ва маҳаллий бюджетларни, давлат мақсадли нобюджет фондларининг лойиҳаларини кўриб чиқиш ва қабул қилишда ҳамда уларнинг ижроси ҳақида ҳисоботларни тасдиқлашда амалга оширилади. Ўзбекистон

Республикаси Конституцияси 78-моддасининг 8-бандига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Вазирлар Маҳкамасининг тақдироти бўйича мамлакат бюджетини қабул қилади ва унинг ижроси устидан назорат ўрнатади. Халқ депутатлари Кенгашлари айрим минтақаларга ажратиладиган бюджет маблағларидан мақсадли фойдаланиш ҳамда маҳаллий бюджетларнинг ижро этилишини назорат қилади. Бундан ташқари, ваколатли органлар зиммасига айрим тармоқлар ва соҳаларда бюджет маблағларидан фойдаланиш устидан назоратни амалга ошириш юклатилиши мумкин.

Молиявий назоратни амалга ошириш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентига давлат ва ижроия ҳокимият бошлиғи сифатида катта ваколатлар берилган. Республика Конституцияси 93-моддасининг 8-бандига мувофиқ Президент ижроия ҳокимият аппарати ва жумладан, давлат молиявий назорати функцияларини амалга оширувчи органлар (Ҳисоб палатаси, Молия вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси ва бошқалар)ни шакллантиради.

Давлат молиявий назорати тизимида Ҳисоб палатасига катта рол ажратилган¹. У мустақил ва объектив орган бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига ҳисоб беради.

Ҳисоб палатаси тўғрисидаги Низомга мувофиқ унинг зиммасига назорат, мониторинг ва таҳлилий ишлар ҳамда қуйидаги функцияларни бажариш юклатилган:

- макроиктисодий кўрсаткичлар, бюджет-солиқ ва пул-кредит параметрларининг шаклланиш жараёнларини тизимли ўрганиб, уларнинг қонунчилик талабларига мувофиқлигини кузатиб бориш;
- давлат бюджети, унинг даромад ва харажатлар қисмлари асосий параметрлари ва моддаларининг ижро этилиши устидан назорат ўрнатиш;
- давлат бюджетини ижро этиш, солиқ тушумлари ва пул кўрсаткичлари бўйича тасдиқланган параметрларни тузатиш бўйича таклифларнинг асосланганлиги ва уларнинг макроиктисодий кўрсаткичларга таъсирини кўриб чиқиш;
- минтақалар ва умуман жамият ривожланишида маҳаллий бошқарув органлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқарув органлари ролини ошириш мақсадида республика бюджети билан маҳаллий бюджетлар ўртасидаги ўзаро нисбатларнинг мақбулликка эришиш бўйича таклифларни таҳлил қилиш ва баҳолаш;
- минтақалар, тармоқлар ва корхоналар бўйича тасдиқланган параметрлар ҳисобидан давлат маблағларини харажат қилиш бўйича четга чиқишлар аниқланган ҳолларда текширувлар ўтказиш, улардан фойдаланишда тартиббузарликлар ва суистеъмол-ликларнинг олдини олиш юзасидан чора-тадбирларни амалга ошириш;

¹ Бу палата Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 21 июндаги Фармони билан ташкил этилган.

- умуман бюджет даромад қисмининг ижроси устидан ҳамда минтақалар бўйича манбалар, солиқ ва божхона органларидан тўловларнинг келиб тушиши тўлиқлиги юзасидан мониторингни амалга ошириш;
- бюджет жараёнида четга чиқишларни таҳлил қилиш ва ўрганиш, уларни бартараф этиш ва бюджет қонунчилигини такомиллаштириш юзасидан таклифлар тайёрлаш;
- миллий валютани мустаҳкамлаш, инфляцияни пасайтириш ҳамда иқтисодий ўсиш ва нархлар барқарорлиги кўрсаткичларининг оптимал бирлигига эришиш бўйича таклифларни кўриб чиқиш ва баҳолаш;
- олтин-валюта захиралари, шу жумладан қимматбаҳо металллар ва қимматбаҳо тошларни ишлаб чиқариш ва улар билан амалга ошириладиган операцияларни назорат этиш, йўқотишлар ва суистеъмолликлар каналлари ва имкониятларини йўқотиш мақсадида давлат олтин-валюта захираларининг бутун ҳаракати тиниқлигини таъминлаш;
- ташқи активларни бошқариш бўйича ҳисобот ва баланс ҳисоб-китобларини таҳлил этиш, олтин-валюта захираларини чет эл банкларида жойлаштириш ва қайта жойлаштириш асосланганлиги ва самаралилигини назорат қилиш;
- давлат ташқи қарзларини бошқариш устидан мониторинг ўрнатиш ва уларга биринчи навбатда, Ҳукумат томонидан ва унинг кафолати остида олинган кредитлар бўйича ўз вақтида хизмат кўрсатилишини назорат этиш;
- экспортни ривожлантириш, товарлар (ишлар, хизматлар) экспорти прогнозларини бажариш, маҳсулот импорт қилишни мақбуллаштириш, ташқи савдо ва тўлов баланслари ижобий қолдиғини таъминлаш бўйича чора-тадбирлар амалга оширилишини назорат этиш;
- чет давлатларда давлат мулкани реализация қилиш билан боғлиқ бўлган масалалар бўйича таҳлил ўтказиш ва уларнинг назорат этилишини таъминлаш;
- республикада қимматбаҳо металллар ва қимматбаҳо тошлар конларини казиш ва улардан фойдаланиш юзасидан чет эл компанияларининг таклифларини кўриб чиқиш;
- Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ёки унинг кафолати остида чет эл кредитлари ва қарзларини жалб этиш ва улардан фойдаланиш самарадорлиги, халқаро молия бозорларига республика қарз мажбуриятларини чиқаришнинг мақсадга мувофиқлигини таҳлил этиш;
- олиб борилаётган бюджет-солиқ, пул-кредит, валюта ва ташқи савдо сиёсатига таъсир кўрсатувчи қонунчилик ҳужжатлари лойиҳаларини экспертиза қилиш;
- вазирликлар, қўмиталар, идоралар, корхоналар ва ташкилотларнинг Ҳисоб палатаси ваколатига кирувчи масалалар бўйича иш-фаолиятини мувофиқлаштириш;
- Ҳисоб палатаси зиммасига юклатилган вазифалардан келиб чиқадиган масалалар бўйича таҳлилий ишланмаларни ташкил этиш ва ўтказиш, уларнинг асосида ҳисобот ва таклифлар тайёрлаш ҳамда уларни кўриб чиқиш

учун Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига тақдим этиш.

Кўрсатилган функцияларни амалга ошириш учун Ҳисоб палатасига қуйидаги ҳуқуқлар берилган:

- 1) давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, қўмиталар, идоралар, корхоналар ва ташкилотлар, банклардан ўз ваколатига кирувчи масалалар бўйича ахборот, маълумотлар ва ҳужжатларни белгиланган тартибда сўраш ва олиш;
- 2) зарур бўлган ҳолларда ўз зиммасига юклатилган вазифаларни амалга ошириш учун текширувлар ташкил этиш ва уларнинг натижалари бўйича ижро этилиши мажбурий бўлган кўрсатмаларни жўнатиш;
- 3) ўз ваколати доирасида текширувлар ўтказиш вақтида давлат органлари ва уларнинг вакиллари, нодавлат аудиторлик хизмати ва айрим мутахассисларни уларда иштирок этиш учун жалб этиш;
- 4) Ҳисоб палатаси билан олдиндан келишилиши зарур бўлган барча масалалар юзасидан тегишли хулосалар бериш;
- 5) қонунчиликни такомиллаштириш, давлат органлари, корхоналар ва ташкилотлар фаолиятини яхшилаш мақсадида назорат тадбирлари натижалари бўйича таклифлар киритиш.

Молиявий назорат бўйича муҳим вазифа ва функциялар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси зиммасига ҳам юклатилган. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида» 1993 йил 6 майдаги қонунининг 12-моддасига мувофиқ у вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар ва бошқа давлат ва ҳўжалик бошқарув органлари фаолияти устидан назоратни амалга оширади. У давлат молиявий назоратини амалга оширувчи органлар ваколати ва функциялари тартибини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Ҳисоб-китоблар механизмини такомиллаштириш ва бюджетга тўловлар интизомини мустаҳкамлаш бўйича ҳукумат комиссияси ҳамда Республика пул-кредит сиёсати комиссияси ташкил этилган бўлиб, уларга давлат молиявий назорати соҳасида катта ваколатлар берилган.

Ҳисоб-китоблар механизмини такомиллаштириш ва бюджетга тўловлар интизомини мустаҳкамлаш бўйича ҳукумат комиссияси Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳрида ўзининг минтақавий комиссияларига эга. Мазкур Комиссия томонидан унинг ваколати доирасида қабул қилинган қарорлар вазирликлар, идоралар, маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органлари, тижорат банклари, мулкчилик шаклидан қатъи назар, ҳўжалик юритувчи субъектлар ҳамда уларнинг бирлашмалари (ҳўжалик уюшмалари), мансабдор шахслар ва фуқаролар ижро этиши учун мажбурий ҳисобланади.

Ҳисоб-китоблар механизмини такомиллаштириш ва бюджетга тўловлар интизомини мустаҳкамлаш бўйича ҳукумат комиссияси тўғрисидаги Низомга мувофиқ қуйидагилар унинг асосий вазифалари деб белгиланган:

- иқтисодиёт тармоқлари ва секторларида ҳисоб-китоблар механизмини такомиллаштириш ва барча ҳўжалик юритувчи субъектлар ва тижорат банклари томонидан тўлов интизомини мустаҳкамлаш ва ҳисоб-китобларни ўз вақтида амалга ошириш, солиқлар ва мажбурий тўловларни тўлиқ тўлаш бўйича амалдаги қонунчилик меъёрларига қатъий риоя этилиши устидан таъсирчан назоратни таъминлаш;

- корхоналарнинг дебиторлик қарзлари аҳволини таҳлил этиш, муддати ўтган дебиторлик ва кредиторлик қарзлари, ҳўжалик юритувчи субъектларнинг бюджетга тўловлар бўйича боқимандаларини қисқартириш бўйича таъсирчан чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, шунингдек амалдаги қонунчиликка мувофиқ равишда тегишли солиқлар ва мажбурий тўловларнинг тўлиқ ундириб олинишини таъминлаш;

- корхоналар ва ташкилотлар айланма маблағларининг ажратиб олиниши, шу жумладан тайёр маҳсулот заҳираларига ва тугалланмаган қурилишга ажратилиши сабаблари ва йўналишларини аниқлаш ҳамда уларни қисқартириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш.

Комиссияга кенг ваколатлар берилган бўлиб, у хусусан, қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- вазирликлар, қўмиталар, идоралар, тижорат банклари, солиқ органлари, ҳўжалик уюшмалари, корхоналар ва бирлашмалар, давлат бошқарув органлари раҳбарларининг дебиторлик ва кредиторлик қарзлари, солиқ ва тўлов интизомининг аҳволи тўғрисидаги масалалар бўйича ҳисоботларини эшитиб бориш;

- боқимандаларни тўлаш, пеня ҳисобланишини тугатиш бўйича муддатларни кечиктириш ёки узайтириш, бюджетга ва нобюджет фондларга солиқлар ва тўловлар бўйича пеняларни ҳисобдан чиқариш;

- белгиланган тартибда молия, солиқ ва божхона органлари фаолиятини текширишни ташкил этиш, Комиссия зиммасига юклатилган вазифаларнинг бажарилишини таъминлаш учун зарур бўлган ахборот, маълумотларни вазирликлар, қўмиталар, идоралар, уюшмалар, давлат бошқаруви маҳаллий органларидан олиш;

- банкротлик ва корхоналарни санациялаш масалалари бўйича Ҳукумат комиссиясига корхоналарни санациялаш ёки мунтазам равишда дебиторлик ва кредиторлик қарзларига йўл қўйувчи корхоналар ва ташкилотларни банкрот деб эълон қилиш учун материалларни ҳўжалик судига бериш тўғрисида қарорлар қабул қилиш юзасидан таклифлар бериш;

- солиқ солиш тизими ва халқ ҳўжалигида ҳисоб-китобларни яхшилаш учун йўналтирилган республика қонунчилигини такомиллаштириш юзасидан Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритиш ва ҳ.к.

Республика пул-кредит сиёсати комиссияси зиммасига республикада нақд пул муомаласи ва халқ ҳўжалигида ҳисоб-китобларнинг аҳволи устидан назоратни кучайтириш бўйича чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш ва уларни амалга ошириш, ҳўжалик юритувчи субъектлар томонидан валюта операцияларини амалга ошириш ва Ўзбекистон иқтисодиёти устувор

тармоқларини ривожлантириш учун ажратиладиган кредитлардан мақсадли фойдаланиш тартибига қатъий риоя этилишини таъминлаш вазифаси юклатилган².

Мулкчилик шаклларида қатъи назар, хўжалик юритувчи субъектларни текширишни тартибга солиш, назорат органлари томонидан уларнинг фаолиятига асоссиз равишда аралашувга йўл қўймаслик мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Текширувларни тартибга солиш ва назорат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш тўғрисида» 1996 йил 8 августдаги №УП-1503 Фармони билан Республика назорат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш кенгаши фаолият кўрсатмоқда.

Мазкур Кенгаш хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат назорат этиш соҳасидаги марказий мувофиқлаштирувчи орган ҳисобланади. Кенгаш қарорлари хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини текшириш бўйича давлат назоратини амалга оширишга ваколат берилган барча органлар учун мажбурий ҳисобланади.

Кенгаш таркиби Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланади. Кенгаш ўз фаолиятини Республика назорат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш кенгаши тўғрисида низомга асосан амалга оширади³.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, шаҳарлар ва туманларда тегишли ҳудудий комиссиялар тузилган бўлиб, уларнинг таркиби Республика назорат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш кенгаши томонидан тасдиқланади.

Кенгаш фаолиятининг мақсади, мулкчилик шаклларида қатъи назар, хўжалик юритувчи субъектларни текширишни тартибга солиш ва мувофиқлаштириш, уларнинг иш-фаолиятига назорат органлари томонидан асоссиз равишда аралашушга йўл қўймасликдан иборат.

Қуйидагилар Кенгашнинг асосий вазифалари қилиб белгиланган:

- 1) назорат органларининг хўжалик юритувчи субъектлар иш-фаолиятини текшириш масалалари бўйича фаолиятини мувофиқлаштириш;
- 2) хўжалик юритувчи субъектларнинг иш-фаолияти бўйича ўтказиладиган текширувларнинг умумий сонини қисқартириш;
- 3) текширувлар, шунингдек назорат органларининг фаолиятини қайтаришга йўл қўйувчи комплекс текширувларнинг мувофиқлаштирувчи режаларини ишлаб чиқиш;

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Республика Пул-кредит сиёсати комиссияси таркиби тўғрисида» 1996 йил №УП-1492 – сонли Фармони.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 19 ноябрдаги №УП-2114–сонли Фармони.

- 4) текширувлар ўтказиш бўйича мувофиқлаштирувчи режаларга риоя этилган ҳолда назорат органларининг фаолияти устидан назорат ўрнатиш ва Кенгаш билан келишилмай туриб, режадан ташқари, қарши текширув ва назорат тартибида текширувлар ўтказилишига йўл қўймаслик;
- 5) текширувларни қисқартириш ва такомиллаштириш мақсадида уларни ташкил этиш тизимини тартибга солиш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқиш.

Кенгаш ҳудудий комиссияларининг асосий функцияларига:

- хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини текшириш бўйича ҳудудий мувофиқлаштирувчи режа-графиклар ишлаб чиқиш;
- мувофиқлаштирувчи режа-графиклар бажарилишига риоя этилиши устидан мониторинг ўрнатиш каби вазифалар киради.

Кенгаш ўз зиммасига юклатилган вазифаларни бажариши учун ҳамда ўз мақомига мувофиқ равишда қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- республика барча вазирликлари ва идораларидан яқинлашиб келаётган давр учун мўлжалланган хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини текширув режаларини сўраш ва олиш;

- текширувларни мувофиқлаштириш бўйича қонунчиликда белгиланган тартибга риоя этилишини таъминлаш талаб қилинган кўрсатмаларни, Кенгаш Раиси имзоси қўйилган ҳолда, назорат органларига жўнатиш;

- текширувларни мувофиқлаштириш тўғрисидаги қонунчилик-ни бузиш ёки Кенгаш қарорларини бузишда айбдор бўлган назорат органлари раҳбарлари ва мансабдор шахсларга маъмурий чоралар белгиланганлиги тўғрисидаги тақдимномаларни, Кенгаш Раиси имзоси қўйилган ҳолда, жўнатиш;

- назорат органларининг режадан ташқари текширувлар ўтказиш тўғрисидаги қарорларини, агар уларни ўтказиш учун етарлича асослар бўлмаса, бекор қилиш.

Кенгаш назорат органлари томонидан назоратни тартибга солиш соҳасидаги қонунчиликка қатъий риоя этиши, хўжалик юритувчи субъектларнинг назорат органларининг ноқонуний ҳаракатлари устидан тушган аризаларини ўз вақтида кўриб чиқиши, улар юзасидан қарорлар қабул қилиши ҳамда олиб борилаётган ишларнинг натижалари тўғрисида ҳукуматга мунтазам равишда ахборот бериб туриши шарт.

Давлат молиявий назорати тизимида Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги, Марказий банк, Давлат солиқ қўмитаси ва уларнинг қуйи органлари алоҳида ўрин тутади. Молия-кредит тизими муассасалари томонидан амалга оширилаётган назоратларнинг мазмуни ва мақсади белгиланган ваколат доирасидаги амалий эҳтиёжлар билан белгиланади.

Молия органларининг кўп қиррали назорат фаолияти бюджетни режалаштириш, молиявий режалар ва сметалар лойиҳаларини кўриб чиқиш, бюджет барча даромадларини тўплаш, давлат бюджети билан тегишли молия

йили учун назарда тутилган чора-тадбирларни молиялаштириш жараёнида амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг зиммасига давлат молиявий назоратини амалга ошириш бўйича қуйидаги асосий вазифа ва функциялар юкланган:

1) республика вазирликлари, қўмиталари, идоралари ва корхоналари томонидан республика бюджетининг ижро этилиши, Марказий банк ва бошқа банклар томонидан бюджетнинг касса ижроси қоидаларига риоя этилиши ҳамда банклар томонидан капитал қўйилмалар ва бюджетдан ажратилган маблағлар ҳисобидан амалга ошириладиган бошқа чора-тадбирларнинг молиялаштирилиши устидан назоратни амалга ошириш;

2) қимматли қоғозлар бозори шаклланиши, қимматли қоғозлар эмиссияси ва ҳаракатини назорат этиш, молия бозорини шакллантиришга доир ишларни мувофиқлаштириш;

3) республика бюджети ва маҳаллий бюджетлар ҳисобидан молиялаштириладиган, шунингдек барча кўринишдаги қимматбаҳо металллар ва қимматбаҳо тошларни қазиб олувчи, қайта ишловчи ҳамда улардан бошқа мақсадлар (жумладан экспорт) учун фойдаланувчи корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар молиявий-хўжалик фаолиятини тафтиш қилиш ва текшириш.

Хукуматнинг «Аудиторлик фаолиятини такомиллаштириш ва аудиторлик текширувлари ролини ошириш тўғрисида» 2000 йил 22 сентябрдаги 365-сонли қарори билан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги зиммасига янги вазифалар юкланди. Хусусан, энди аудиторлик ташкилотларида лицензия шартномаларида назарда тутилган лицензия талаблари ва шартларига риоя этилишини текширишни амалга ошириш ҳам унинг вазифасига киради.

Молия вазирлиги ҳузурида Бош назорат-тафтиш бошқармаси мавжуд бўлиб, у Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Бош назорат-тафтиш бошқармаси ва унинг ҳудудий назорат-тафтиш бошқармалари тўғрисида низом⁴га асосан фаолият юритади.

Бош назорат-тафтиш бошқармаси ва Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар назорат-тафтиш бошқармаларининг асосий вазифаси бюджет жараёнининг барча босқичларида бюджет интизомига риоя этилишини назорат қилишдир.

Бош назорат-тафтиш бошқармаси ва Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар назорат-тафтиш бошқармаларининг бошқа вазифалари сифатида қуйидагилар белгиланган:

- молия органлари ва бюджет муассасалари томонидан бюджет ва молия қонунчилиги ҳамда бюджет мажбуриятларининг ижроси билан боғлиқ

⁴ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 15 ноябрдаги 393-сонли қарори.

бўлган бошқа қонунчилик ҳужжатларига риоя этилишини таъминлаш устидан назоратни амалга ошириш;

- республика ва маҳаллий бюджетларнинг қатъий ижро этилиши устидан доимий назоратни таъминлаш;

- молия органлари ва тижорат банклари томонидан биринчи навбатдаги харажатлар навбатига риоя этилиши, бюджет ташкилотлари ходимларига иш ҳақи тўлаш, ижтимоий нафақалар, стипендиялар бериш муддатлари ва тўлиқлиги, шунингдек бюджет муассасаларига кўрсатилган мақсадлар учун нақд пул маблағларини бериш бўйича фаолияти устидан назорат ва мониторингни амалга ошириш;

- фуқароларнинг ўзини ўзи бошқарув органлари орқали кам таъминланган оилаларга бериладиган ижтимоий нафақалар билан таъминлаш ва уларнинг ўз вақтида тўланишини назорат қилиш;

- пахта хом ашёсини тайёрлаш, сақлаш, қайта ишлаш, пахта маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва уларни реализация қилиш бўйича статистик ва бухгалтерия ҳисоботи маълумотларининг тўғрилиги устидан назоратни амалга ошириш;

- пахта хом ашёси ва ундан тайёрланадиган маҳсулотларнинг миқдори ва сифатини баҳолаш ҳамда уларнинг ҳисоботда акс эттирилиши бўйича текширувларни ташкил этиш ва ўтказиш методологиясини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш;

- инвестицион дастурларнинг амалга оширилиши учун ажратиладиган марказлаштирилган бюджет маблағларидан мақсадли фойдаланишни назорат этиш;

- коммунал хизматлар ва электр энергияси учун бюджет маблағларини сарфлаш лимитларига риоя этилиши устидан мунтазам равишда текширувлар ўтказиб туриш;

- бюджет муассасалари томонидан штатлар жадвали-смета интизомига риоя этилишини назорат қилиш;

- ҳокимият ва бошқарув органлари раҳбарларининг бюджет жараёнига ноқонуний равишда аралашуви фактларини тўхтатиш;

- давлат валюта маблағларининг тўғри ва мақсадли сарфланишини назорат қилиш;

- фуқароларнинг молия ва бюджет интизоми бузилганлиги фактлари тўғрисидаги хат, шикоят ва аризаларини кўриб чиқиш ва ҳ.к.

Бош назорат-тафтиш бошқармаси ва унинг ҳудудий бўлинмалари зиммасига юклатилган вазифалар ва функцияларни бажариш учун уларга қуйидаги ҳуқуқлар берилган:

- 1) ҳудудий молия органларининг маҳаллий бюджетлар ижроси бўйича иш-фаолиятини, барча даражадаги бюджет муассасаларининг эса, харажатлар сметалари ва бюджет интизомига риоя этиш бўйича иш-фаолиятини тафтиш қилиш ва текшириш (мониторинг);

2) ҳудудий молия органлари ва барча даражадаги бюджет муассасаларининг пул ва бухгалтерия ҳужжатлари, ҳисоботлари, сметалари ва бошқа ҳужжатлари, моддий бойликлари мавжудлигини текшириш;

3) махсус ваколатли органнинг қарорига асосан хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини тафтиш қилиш ва текшириш;

4) тижорат банклари муассасалари, солиқ органлари, бошқа идоралардан тафтиш ва текширувлар ўтказиш вақтида юзага келадиган саволлар бўйича зарур бўлган маълумотномалар ва ахборот, маълумотларни олиш;

5) қурилиш, монтаж, таъмирлаш каби ишлар назорат ўлчамларини амалга ошириш ва бошқа текширувларни ўтказиш учун белгиланган тартибда мутахассисларни жалб этиш;

6) ҳудудий молия органлари ва барча даражадаги бюджет муассасалари ҳамда хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарлари ва мансабдор шахсларидан тафтиш ва текширувлар ўтказиш жараёнида юзага келадиган масалалар, молия ва бюджет интизоми бузилиши фактлари, шунингдек маълумотнома, тафтиш ва текширувлар далолатномаларининг имзоланиши бўйича тушунтиришлар талаб қилиш;

7) зарур бўлган ҳолларда касса ва касса хоналари, омборлар, архивларни муҳраб қўйиш, қалбаки, сохта ҳужжатлар ва бошқа суистеъмолликлар аниқланган ҳолларда ҳужжатларни олиб қўйиш, текширилаётган объектлар раҳбарларидан асосий воситалар, товар-моддий бойликлар, пул маблағлари ва ҳисоб-китобларнинг йўқлама қилинишини талаб этиш;

8) Молия вазирлигининг топшириғи ва у томонидан тасдиқланган махсус графиклар бўйича пахта хом ашёсини тайёрлаш ва қайта тайёрлашга оид бутун даврда пахта тозалаш корхоналарида тайёрланаётган, қайта тайёрланаётган ва сақланаётган пахта хом ашёсига тегишли масалалар бўйича текширув ва тафтишлар ўтказиш;

9) молия ва бюджет интизоми бўйича аниқланган тартиббузарликларни бартараф этиш, моддий зарарни қоплаш, айбдор шахсларни жавобгарликка тортиш ҳамда бошқа вазифалар бўйича тафтиш ва текширувлар материаллари юзасидан тегишли таклифлар киритиш.

Бош назорат-тафтиш бошқармаси ва Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар назорат-тафтиш бошқармалари ўз иш-фаолиятини Молия вазирлиги томонидан тасдиқланган йиллик иш режаларига асосан амалга оширади. Улар, зарур бўлган ҳолларда, молия органлари ва бюджет муассасалари фаолиятини режадан ташқари тафтиш ва текширувдан ўтказишади, махсус ваколатли орган рухсати билан эса, хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини тафтиш ва назорат қилади.

Давлат молиявий назоратини амалга оширишда солиқ органлари муҳим роль ўйнайди. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат солиқ хизмати

тўғрисида» 1997 йил 29 августдаги қонуни⁵ солиқ назоратининг асослари, уни амалга ошириш бўйича солиқ органларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаб беради.

Солиқ назорати солиқ солиш субъектлари ва объектлари ҳисобини юритиш ҳамда солиқ қонунчилигига риоя этилишини назорат қилишнинг ягона тизимидир. У давлат солиқ хизмати органлари томонидан солиққа тортиладиган субъектлар ва объектлар ҳисобини юритиш, солиқ текширувларини ўтказиш, солиқ тўловчилар, бошқа шахсларни сўроқ қилиш ва қонунчилик билан назарда тутилган бошқа шаклларда амалга оширилади.

Давлат солиқ хизмати органларининг молиявий назоратга оид асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- солиқ қонунчилиги, солиқлар ҳамда Ўзбекистон Республикаси нобюджет Пенсия фондига мажбурий тўловларнинг ўз вақтида ҳисоблаб ёзилиши, тўлиқ ва ўз вақтида тўланишини назорат этиш;

- солиқ қонунчилигига риоя этилишининг зарурий шартларини таъминлаш, солиқ тўловчиларга солиқ мажбуриятларини бажаришда ёрдам кўрсатиш, солиқ бўйича қоидабузарликларни аниқлаш, оғоҳлантириш ва тўхтатиб қўйиш.

Давлат солиқ хизмати органлари ўз ваколати доирасида қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- солиқ тўловчиларда (жумладан солиқ тўловчилар билан боғланган қарши субъектларда) Ўзбекистон Республикаси нобюджет Пенсия фондига мажбурий тўловларнинг ўз вақтида ҳисоблаб ёзилиши, тўлиқ ва ўз вақтида тўланиши билан боғлиқ бўлган молиявий ҳужжатларни, шунингдек экспорт-импорт операциялари билан боғлиқ бўлган ҳужжатларни текшириш, текширув вақтида юзага келадиган масалалар бўйича зарур бўлган тушунтириш, маълумотнома ва маълумотларни олиш;

- қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда юридик шахслар ҳамда жисмоний шахсларнинг банклардаги ва бошқа молия-кредит ташкилотларидаги ҳисобварақлари бўйича операцияларни тўхтатиб қўйиш.

Давлат солиқ хизмати органлари ўз зиммаларига юклатилган вазифаларни бошқа давлат бошқарув органлари, жойлардаги давлат ҳокимияти органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқарув органлари, статистика ва молия органлари, банклар ва бошқа ташкилотлар билан ўзаро биргаликда бажарадилар. Кўрсатилган органлар ва ташкилотлар солиқ хизмати органларига солиқ қонунчилигига риоя этилиши устидан давлат назоратини амалга ошириш ва солиқ қонунбузарлигига қарши курашда ёрдам беришлари шарт.

Кўрсатилган қонунчилик ҳужжатида назарда тутилган солиқ назоратини ташкил этиш Давлат солиқ қўмитаси ва унинг органлари томонидан амалга

⁵ Ўзбекистон Республикасининг «Давлат солиқ хизмати тўғрисида»ги қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 1997 й., №9.

оширилади. Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси тўғрисида низом⁶га мувофиқ у давлат солиқ хизматининг солиқ қонунчилигига риоя этилиши, давлат иқтисодий манфаатлари ва мулккий ҳуқуқларини ҳимоялашнинг таъминланиши соҳасидаги назорат бўйича марказий органи ҳисобланади.

Давлат солиқ қўмитасининг молиявий назорат соҳасидаги асосий вазифаси солиқ тўловчилар томонидан солиқ қонунчилигига риоя этилиши, солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг тўғри ҳисоблаб ёзилиши, уларнинг тўлиқ ва ўз вақтида тўланиши устидан назоратни амалга ошириш ҳисобланади.

Давлат солиқ қўмитаси ўз ваколатлари доирасида қуйидагиларга ҳақлидир:

1) Республика назорат органлари фаолиятини мувофиқлашти-риш кенгаши томонидан тасдиқланган иш режасига мувофиқ бошқа текширув ва назорат органларини жалб этган ҳолда, мулкчиликнинг барча шаклларидаги хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини текшириш;

2) солиқ тўловчиларда (жумладан солиқ тўловчилар билан боғланган қарши субъектларда) молиявий ҳужжатлар, шартномалар, сметалар, солиқларни ҳисоблаб ёзиш ва тўлаш ҳамда экспорт-импорт билан боғлиқ бўлган ҳужжатларни ҳужжатлар асосида текшириш, текширув вақтида юзага келадиган масалалар бўйича зарур бўлган тушунтириш, маълумотнома ва маълумотларни олиш;

3) савдо, товарларни сотиш ва хизмат кўрсатиш, акциз спиртли ичимлик ва тамаки маҳсулотларини реализация қилиш ва маркалаш қоидаларига риоя этилиши, нақд пул маблағларининг тўлиқ қирим қилиниши, назорат-касса аппаратларини қўллаш қонунчилигига риоя этилиши ва бошқаларни назорат қилиш.

Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси тизимида Бош назорат-тафтиш бошқармаси⁷ тузилган бўлиб, унинг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар бўлинмалари мавжуд.

Мазкур органнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- хўжалик юритувчи субъектларнинг солиқ қонунчилигига риоя этиши бўйича молиявий-хўжалик фаолиятини белгиланган тартибда ҳужжатлар асосида текширувларни ҳамда ҳукумат қарорлари билан солиқ органлари зиммасига юклатилган масалалар бўйича назорат текширувларини ташкил этиш ва ўтказиш;

⁶ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 5 майдаги 180-сонли қарори билан тасдиқланган

⁷ Ҳукуматнинг «Давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида» 2000 йил 13 мартдаги 87-сонли қарори билан тузилган. Ушбу орган тўғрисидаги Низом Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2000 йил 5 майдаги 180-сонли қарор билан тасдиқланган.

- хўжалик юритувчи субъектлардан олинадиган солиқлар ва йиғимларнинг ҳисоблаб ёзилиши, ундириб олинишида қонунийликка риоя этилиши, бюджетга тўловларнинг тўғри ҳисобланиши ва ўз вақтида киритилишини назорат қилиш; солиқ қонунбузарликларини аниқлаш, огоҳлантириш ва тўхтатиш;

- ўтказилган ҳужжатли ва назорат текширувлари (ҳисобланган суммалар, молиявий санкциялар, маъмурий жарималар ва ҳ.к.ни ундириб олиш) якуни бўйича хўжалик юритувчи субъектларнинг бюджет олдидаги мажбуриятлари бажарилишини назорат қилиш;

- солиқ қонунчилигининг бузилишига оид маълумотларни ҳамда ҳужжатли ва назорат текширувлари натижасида аниқланган бошқа фактларни умумлаштириш ва таҳлил этиш ва ҳ.к.

Давлат солиқ қўмитасининг Бош назорат-тафтиш бошқармаси ўз зиммасига юклатилган вазифаларни ҳал этиши ва функцияларини бажариши учун қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- юридик ва жисмоний шахслардан хўжалик юритувчи субъектлар (солиқ тўловчилар) фаолиятига тегишли маълумот, ахборот, маълумотнома, ҳужжатлар ва уларнинг нусхаларини олиш;

- банклар ва бошқа кредит-молия муассасаларидан хўжалик юритувчи субъектлар (солиқ тўловчилар)нинг ҳисоб-китоб ва бошқа ҳисобварақларида амалга оширилган операциялари тўғрисидаги маълумотларни белгиланган тартибда олиш.

Давлат молиявий назорати бўйича функцияларни банк тизими ҳам бажаради. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида» 1995 йил 21 декабрдаги қонунига мувофиқ у банк тизими барқарорлигини қўллаб-қувватлаш, омонатчилар ва кредиторларнинг манфаатлари ҳимояланишини таъминлаш мақсадида банк назоратини ва банклар фаолиятини тартибга солишни амалга оширади.

Марказий банк назорат функцияларини бажариш бўйича ўз ваколатларини амалга ошириш юзасидан банк операцияларини амалга ошириш, бухгалтерия ҳисобини юритиш ва банк статистик ҳисоботини юритиш, йиллик ҳисоботларни тузиш учун банклар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қоидаларни белгилайди.

Марказий банкка қуйидаги ҳуқуқлар берилган:

- 1) банклардан ҳисоботлар ва бошқа ҳужжатларни олиш ва текшириш, уларнинг фаолияти, жумладан операциялари тўғрисида ахборот, маълумотларни сўраш ва олиш;

- 2) олинган ахборот, маълумотлар бўйича тушунтиришлар талаб қилиш;

- 3) банкларнинг ички аудити бўйича талаблар белгилаш;

- 4) банк активларини сифат бўйича тасниф қилиш ва активлар бўйича кўрилиши мумкин бўлган зарарларни қоплаш учун шундай захиралар тузишни талаб қилиш;

5) банкларга улар фаолиятида аниқланган тартиббузарликларни бартараф этиш бўйича бажарилиши мажбурий бўлган ёзма буйруқлар, кўрсатмалар жўнатиш.

Текширувлар Марказий банк томонидан белгиланадиган ваколатли вакиллари ва аудиторлар томонидан ўтказилади.

Давлат молиявий назоратнинг айрим функцияларини бошқа органлар ҳам бажаради. Бу, хусусан, Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк қўмитаси ҳузуридаги Қимматли қоғозлар бозори фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат этиш маркази⁸га тааллуқли бўлиб, унинг зиммасига барча давлат органлари ва хўжалик юритувчи субъектлар томонидан қимматли қоғозлар тўғрисидаги қонунчиликка риоя этилишини назорат қилиш вазифаси юклатилган.

4. Нодавлат молиявий назорат

Бозор иқтисодиёти асосларининг шаклланиши давлат назорат органларининг бевосита иштирокисиз амалга ошириладиган молиявий назоратнинг турлари ролини оширади. Юқорида қайд этилгандек, молиявий назоратнинг нодавлат турларини ички фирмавий (корпоратив) назорат, тижорат банклар томонидан мижоз-ташкilotлар устидан назорат, аудиторлик назоратлари ташкил қилади.

Ички фирмавий молиявий назорат корхона, муассаса, фирма, корпорациялар ўзининг иқтисодий хизматлари, яъни бухгалтерия, молия бўлими, молиявий менежмент хизматлари ва бошқалар томонидан ўз корхонаси, филиаллари ва шўба тузилмаларининг молиявий фаолияти устидан назорат амалга оширилади. Ички назорат хизматлари доимий равишда пул маблағларини (шахсий, қарзий, жалб этилган) ишлатилишининг самарадорлиги ва мақсадга мувофиқлиги кузатади, режалаштирган молиявий натижалар билан ҳақиқий молиявий натижалар қиёслаб, таҳлил қилади, инвестицион лойиҳаларнинг натижаларига молиявий баҳо беради, корхонанинг молиявий ҳолатини назорат қилади.

Ички назорат капитални инвестициялаштиришнинг бутун жараёнини кузатиб боради. Ички назоратнинг кўринишларидан бири бўлган ва “пост-аудит” номини олган назорат бизнес-режанинг молия бўлимидаги ишлаб чиқариш-инвестиция фаолиятининг ҳар бир босқичида режалаштирилган молиявий натижани ҳақиқий ҳолат билан таққослаш, уларни номувофиқ келиши сабабларини аниқлаш ва бартараф этиш, чиқимларни камайтириш ва молиявий режалаштириш методларини яхшилаш йўллари кидиришни аниқлатади.

Банк тизимининг қайта қурилиши натижасида тижорат банкларининг пайдо бўлиши аҳамиятли даражада молиявий назорат соҳасидаги банкларнинг функцияларини ўзгартиради. Агар СССР Давлат банкнинг

⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 26 мартдаги №УП-1414-сонли фармони билан тузилган.

бўлимлари ўзларига бириктирилган корхоналарнинг бутун молиявий фаолиятини назорат қилган бўлса, тижорат банклари эса қонунга мувофиқ равишда давлат томонидан фақат ҳисоб-касса операцияларини юритиш ва валюта қонунчилигига риоя этиш борасида ўрнатилган тартибнинг мижозлар томонидан амал қилинишини назорат қилиб бориши керак. Шу билан биргаликда ликвидликни қўллаб-қувватлашнинг объектив зарурлиги банкдан потенциал заём олувчиларнинг, яъни заём олувчи корхоналарнинг молиявий ҳолати ва кредит олишга лаёқатлилигини баҳолашни талаб қилади. Ссуда берилган тақдирда банк ўрнатилган муддатларда тегишли фоизлар билан биргаликда ссуданинг қайтарилиш эҳтимолини баҳолаш мақсадида берилган ссуданинг ишлатилишини, мижознинг тўлов қобилияти ва ликвидлигини назорат қилади. Банк томонидан амалга ошириладиган бундай назорат кредит рискинни бошқаришнинг муҳим элементи бўлиб ҳисобланади.

Аудиторлик назорати нодавлат молиявий назоратининг янги тури бўлиб, у мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистонда ҳам пайдо бўлди. Иқтисодий бошқаришнинг бозор тизимига ўтилиши ва турли тижорат тизимларининг пайдо бўлиши билан уларнинг молиявий ишончилигига, шунингдек улар молиявий ҳолатини объектив баҳолашга нисбатан талаблар кескин оширилди.

Аудиторлик назоратининг асосий вазифалари бухгалтерлик ва молиявий ҳисоботнинг ишончилигини ҳамда амалга оширилган молиявий ва хўжалик операцияларининг амалда бўлган меъёрий ҳужжатларга мувофиқлигини ниқлаш, текширилаётган иқтисодий субъектларнинг тўлов-ҳисобот ҳужжатларини, солиқ декларацияларини ва бошқа молиявий мажбуриятларини текширишдан иборат.

Аудиторлик хизматлари қуйидаги бошқа хизматларни ҳам кўрсатишлари мумкин:

- бухгалтерия ҳисобини йўлга қўйиш ва олиб бориш;
- даромадлар ҳақида бухгалтерия ҳисоботини ва декларацияни тузиш;
- молия-хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш ва башоратлаш;
- бухгалтерия хизмати ходимларини ўқитиш ва қонунчилик масалаларида маслаҳат бериш;
- аудиторлик текширувлари натижасида олинган тавсияларни ишлаб чиқиш;
- ва бошқалар.

Аудиторлик текшируви мажбурий ва ташаббусли бўлиши мумкин. Агар ташаббусли текширув иқтисодий субъектнинг ўз қарори бўйича амалга ошириладиган бўлса, мажбурий аудит унинг хоҳиш-иродаси ва истагига боғлиқ бўлмаган ва қонунчиликда белгиланган ҳолларда мажбурий тартибда ўтказилади. Ҳар йили мажбурий аудиторлик текшируви:

- акциядорлик жамиятлари;
- банклар ва бошқа кредит ташкилотлари; суғурта ташкилотлари; инвестицион ва бошқа жамғармалар, юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағлари, уларнинг бошқарувчи компаниялари;

- юридик ва жисмоний шахсларнинг ихтиёрий ажратма маблағлари уларнинг асосий манбалари бўлган хайрия ва бошқа ижтимоий жамғармалар;
- ҳосил бўлиш манбалари қонунчиликда назарда тутилган, юридик ва жисмоний шахслар томонидан амалга ошириладиган мажбурий ажратмалардан иборат бўлган нобюджет фондлар, устав жамғармасида давлатга тегишли улуши бўлган хўжалик юритувчи субъектларда ўтказилиши шарт.

Мажбурий аудиторлик текширувининг буюртмачиси сифатида хўжалик юритувчи субъект иштирок этади. Аудиторлик ташкилотини танлаш мулк эгаси, хўжалик юритувчи субъект қатнашчилари (акциядорлари) умумий мажлиси билан келишилади. Мажбурий аудиторлик текшируви ўтказилишидан бош тортиш хўжалик юритувчи субъектдан энг кам иш ҳақининг эллик баробари миқдоридаги жарима ундириб олиниши ҳамда унинг раҳбарининг қонунчиликда белгиланган тартибда жавобгарликка тортилишига сабаб бўлади. Жарима тўлаш хўжалик юритувчи субъектни мажбурий аудиторлик текшируви ўтказилишидан озод этмайди.

Аудитнинг асосий тамойили унинг мустақиллиги бўлиб, бунда асосан текширилаётган субъектнинг молиявий ҳисоботи тўғрисидаги касбий фикрини ифодалашда бирор томоннинг таъсири остида бўлишдан унинг озод эканлигини тушуниш лозим. Шу билан бирга, яна шуни ҳисобга олиш керакки, аудит барча мамлакатларда етарли даражада қаттиқ тартибга солинади.

Айрим давлатларда (масалан, Францияда) бу жараёнга давлат аралашиб, у аудит меъёри ва нормативларини белгилайди, аудиторларни ва аудиторлик фирмаларини рўйхатдан ўтказиш ҳамда уларнинг фаолияти устидан назорат ўрнатади. Ўзбекистонда ҳам худди шундай аҳвол таркиб топган бўлиб, бу ерда давлат аудиторлик фаолиятини тартибга солишни фаол амалга оширади. У молиявий қийинчиликлари иқтисодиётга таъсир этиши мумкин бўлган муҳим корхоналарни ажратиш, уларда аудит ўтказиш мажбурий эканлигини белгилайди, аудиторларга (маълумоти, малакаси, имтиҳонларни топшириш тартиби, масъулияти, жавобгарлиги ва бошқалар бўйича) талаблар қўяди.

Аудитни давлат томонидан тартибга солишни ташкил этиш қонунчилик ва бошқа норматив ҳужжатлар воситасида амалга оширилади. Бунда аудиторлар жамоатчилик ташкилотлари томонидан аудитнинг ўзини ўзи бошқаришига катта имконият берилади. Қайд этиш лозимки, ҳар бир мамлакатда жамоат ташкилотларининг ривожланиши ва таъсири турлича амалга оширилади. Масалан, АҚШ ва Англияда аудиторлик фаолияти асосан ихтисослаштирилган профессионал жамоат аудиторлик ташкилотлари томонидан тартибга солинади.

Кўпгина мамлакатларда мустақил Аудиторлар палаталари ишлаб турибди. Уларнинг асосий вазифалари аудиторлик фаолияти ва аудиторлар ахлоқ меъёрлари бўйича стандартларни ишлаб чиқиш, аудиторлар иш-фаолиятининг сифатини назорат қилиш, аудиторлик фаолияти бўйича билимларини аттестация қилиш ва ҳужжатлар бериш ҳамда аудиторлик

меъёрларини бузган шахсларга нисбатан интизомий жазо чораларини қўллаш (бу - давлатга хос хусусият бўлмаган мамлакатларда) кабилардан иборатдир.

Аммо айрим мамлакатларда, масалан, Швецияда, гарчи Ваколатли аудиторлар уюшмаси ва Тасдиқланган аудиторлар уюшмаси ишлаб турган бўлишига қарамасдан, умуман аудиторлик фаолиятини тартибга солиш давлат томонидан амалга оширилиб, бу бизнинг Республикамизга ҳам хос бўлган хусусиятдир. Ўзбекистон Аудиторлар палатаси тузилиш жиҳатидан давлат органлари билан ўзаро биргаликда ҳаракат қилади. Аммо унинг аудиторлик фаолиятини тартибга солиш бўйича асосий функциялари давлат томонидан мустаҳкамлаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикасининг Аудиторлик фаолияти тўғрисидаги қонунини амалга ошириш, аудиторлик текширувларининг роли ва мақомини белгилаш, солиқ ва бошқа назорат органлари томонидан аудиторлик хулосалари ҳисобини юритишни таъминлаш мақсадида сўнгги вақтларда бизнинг мамлакатимизда аудиторлик фаолиятини амалга ошириш тартибига жиддий ўзгартиришлар киритилди⁹.

Хусусан, белгилаб қўйилдики, бухгалтерия ҳисобини юритиш ва ҳисобот тузиш ишлари аудиторлик ташкилоти томонидан амалга ошириладиган микрофирмаларнинг молиявий-хўжалик фаолияти солиқ органлари ва бошқа назорат органлари томонидан мажбурий тарзда тегишли аудиторлик ташкилотлари жалб этилган ҳолда текширилади. Бунда молиявий ҳисоботнинг тўғрилиги учун аудиторлик ташкилоти жавобгар ҳисобланади.

Тартиблар тўғрисида бир неча низомлар тасдиқланган:

а) солиқ ва бошқа назорат органларининг аудиторлик хулосалари ҳисобини юритиш;

б) мажбурий аудиторлик текширувларини ўтказишдан бош тортганлиги учун хўжалик юритувчи субъектлардан жарима ундириб олиш;

в) аудиторлик фаолиятини амалга ошириш учун аудиторлик ташкилотларига лицензиялар бериш.

Солиқ органлари ва бошқа назорат органларининг аудиторлик хулосалари ҳисобини юритиш тўғрисидаги низом бундай хулосаларнинг икки турини белгилаб берган бўлиб, улардан ҳар бири муайян ҳуқуқий оқибатларга олиб келади:

- ижобий аудиторлик хулосаси аудиторлик ташкилоти тўғрисида хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ҳисоботи унинг молиявий аҳволини тўғри акс эттиради ва хўжалик юритувчи субъект томонидан амалга оширилган молиявий ва хўжалик операциялари Ўзбекистон Республикаси қонунчилик ҳужжатларига мувофиқ келади, деган фикрлар мавжуд бўлган ҳужжатдир.

⁹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Аудиторлик фаолиятини такомиллаштириш ва аудиторлик текширувлари ролини ошириш тўғрисида» 2000 йил 22 сентябрдаги 365-сонли қарори.

- салбий аудиторлик хулосаси хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ҳисоботида тартиббузарликлар мавжуд бўлиб, молиявий ҳисоботдан фойдаланувчини янглишишга олиб келиши мумкин бўлганлиги тўғрисидаги фикр билдирилган аудиторлик ташкилоти ҳужжатидир.

Хўжалик юритувчи субъектда олдинги икки йил учун ижобий йиллик аудиторлик хулосаси мавжуд бўлиши уни хўжалик юритувчи субъектлар рўйхатига киритиш учун зарур шартлардан бири ҳисобланиб, уларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини солиқ ва бошқа назорат органлари томонидан текшириш сўнги текширув ўтказилганидан кейин 24 ой ўтмасидан олдин ўтказилиши мумкин эмас. Салбий аудиторлик хулосасига эга бўлган хўжалик юритувчи субъект хўжалик юритувчи субъектларнинг назорат органлари томонидан белгиланган тартибда ўтказиладиган текширув режа-жадвалига киритилиши керак.

Солиқ ва бошқа назорат органлари томонидан белгиланган тартибда ўтказиладиган текширув аудиторлик хулосаси хўжалик юритувчи субъект молиявий-хўжалик фаолияти натижаларига мувофиқ келмаслигини аниқлаган ҳолда, ушбу аудиторлик хулосаси шак-шубҳасиз сохта деб ҳисобланади ва аудиторлик ташкилоти, шунингдек бунда айбдор бўлган шахслар қонунчиликда назарда тутилган жавобгарликка тортилади. Бунда солиқ ва бошқа назорат органлари ўн кунлик муддат ичида Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигига тегишли аудиторлик ташкилоти томонидан амалдаги қонунчилик меъёрлари бузилганлиги аниқланганлиги тўғрисида хабар бериши шарт.

Аудиторлик ташкилоти, шунингдек шак-шубҳасиз сохта аудиторлик хулосаларини тузишда айбдор бўлган шахсларни жавобгарликка тортиш хўжалик юритувчи субъектнинг солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш бўйича белгиланган тартибни бузганлиги учун қонунчиликда назарда тутилган жазо чораларидан озод қилмайди.

Мажбурий аудиторлик текширувларини ўтказишдан бош тортганлиги учун хўжалик юритувчи субъектлардан жарима ундириб олиш тартиби тўғрисида низом қонунчиликка мувофиқ мажбурий аудиторлик текшируви ўтказилиши лозим бўлган хўжалик юритувчи субъектларга нисбатан амал қилади.

Жарима солиш учун хўжалик юритувчи субъектнинг мажбурий аудиторлик текширувларини ўтказишдан бош тортиши асос бўлади. Бунда йиллик молиявий ҳисоботнинг аудиторлик текширувини ҳисобот йилидан кейинги йилнинг 1 майига қадар ўтказилиши ҳамда аудиторлик хулосасининг йўқлиги қоидабузарлик факти деб топилади.

Мажбурий аудиторлик текшируви ўтказилиши лозим бўлган хўжалик юритувчи субъект ўзининг йиллик молиявий йил учун аудиторлик текширувини ҳисобот йилининг 1 майига қадар ўтказди ва аудиторлик текшируви ўтказилганидан кейин 15 кунлик муддат ичида тегишли солиқ органига аудиторлик хулосасининг белгиланган тартибда тасдиқланган нусхасини тақдим этади.

Аудиторлик хулосасининг нусхаси белгиланган муддатда солиқ органига топширилмаган ҳолда, хўжалик юритувчи субъект ушбу органга ёзма равишда аудиторлик хулосаси йўқлиги сабабини акс эттирувчи тушунтиришни тақдим этиши шарт.

Мажбурий аудиторлик текшируви ўтказилишидан бош тортилганлиги сабабли аудиторлик хулосаси йўқ бўлган тақдирда, солиқ органи хўжалик юритувчи субъектга белгиланган тартибда жарима солади.

Бошқа назорат органи томонидан мажбурий аудиторлик текширувини ўтказмаган хўжалик юритувчи субъектга нисбатан солиқ органи томонидан жарима солиш чораси қўлланилмаганлиги аниқланган тақдирда, тегишли солиқ органининг мансабдор шахслари қонунчиликда белгиланган тартибда жавобгар ҳисобланади.

Аудиторлик фаолияти (аудиторлик ташкилотларининг профессионал хизматларидан ташқари) янги қонунчилик бўйича аудиторлик теширувини ўтказиш учун фақат махсус рухсатнома (лицензия) мавжуд бўлган тақдирдагина амалга оширилиши мумкин. Аудиторлик фаолиятини лицензиялаш аудиторлик ташкилотларига аудиторлик фаолиятини амалга ошириш учун лицензиялар бериш тартиби тўғрисидаги Низомга мувофиқ равишда олиб борилади.

Аудиторлик фаолиятини лицензиялаш Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги (лицензияловчи орган) томонидан амалга оширилади.

НАЗОРАТ УЧУН САВОЛЛАР

- Одатда, молиявий назорат қандай икки йўналишда (аспектда) қаралади?
 - Молиявий назорат деб нимага айтилади?
 - Молиявий назоратнинг предмети қандай молиявий кўрсаткичлардан иборат?
 - Иқтисодий жиҳатдан тараққий этган мамлакатларда молиявий назорат қандай соҳаларга бўлинади?
 - Нодавлат молиявий назорати нечага бўлинади?
 - Молиявий назорат ўз ичига қандай текширувларни олади?
 - Тараққий этган мамлакатларда молиявий назорат тизими, асосан, қандай элементлардан ташкил топади?
 - Молиявий назоратнинг олдида турган энг асосий вазифалар нималардан иборат?
 - Молиявий назоратни ташкил этишнинг асосий принциплари таркибига нималар кирази?
-
- Молиявий назоратни амалга оширувчи субъектларга кўра унинг қандай турлари мавжуд?
 - Молиявий назоратнинг шакллари қандай мезонлар бўйича классификация қилиш қабул қилинган?
 - Амалга оширилиш регламенти бўйича молиявий назоратнинг шакллари нималардан иборат бўлиши мумкин?
 - Ўтказилиш вақти бўйича молиявий назоратнинг шакллари ўз ичига нималарни олади?
 - Назоратнинг субъеклари бўйича молиявий назоратнинг қандай шакллари бўлиши мумкин?
 - Назоратнинг объектларига мувофиқ равишда молиявий назоратнинг қандай шакллари мавжуд?
 - Ички ва ташқи молиявий назорат бир-биридан қандай фарқланади ва уларнинг қандай умумий жиҳатлари бор?
 - Молиявий назоратни амалга ошириш жараёнида унинг қандай методларидан фойдаланилади?
 - Субъект хўжалик фаолиятини қамраб олишнинг тўлиқлигига қараб тафтишнинг қандай турлари бўлиши мумкин?
 - Молиявий ва хўжалик операцияларининг қамралиб олиниши даражасига кўра тафтишлар қандай гуруҳларга бўлинади?
 - Ҳисоб палатаси тўғрисидаги Низомга мувофиқ унинг зиммасига қандай функцияларни бажариш юклатилган?
 - Ҳисоб-китоблар механизмини такомиллаштириш ва бюджетга тўловлар интизомини мустаҳкамлаш бўйича ҳукумат комиссияси

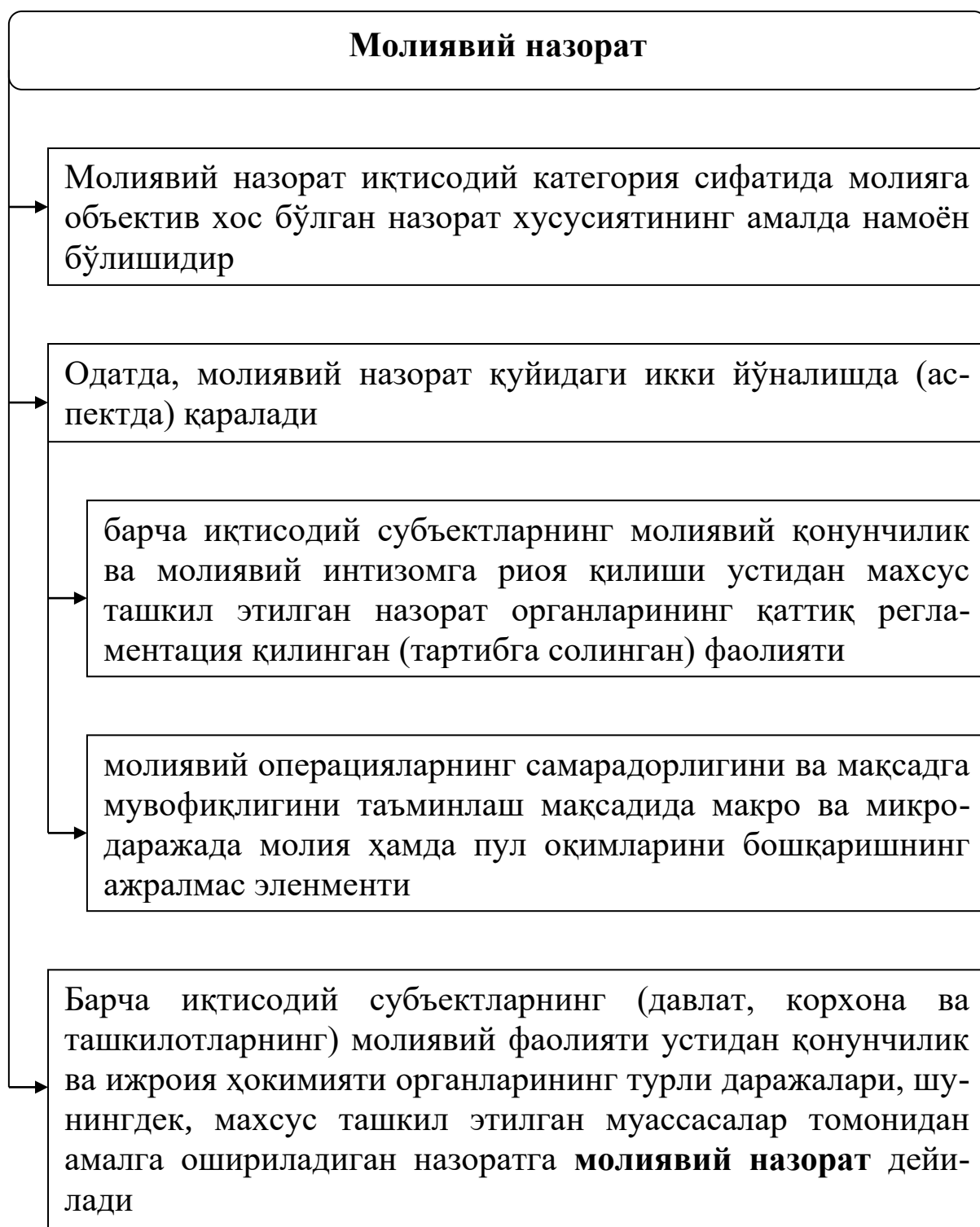
тўғрисидаги Низомга мувофиқ нималар унинг асосий вазифалари деб белгиланган?

- Республика назорат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш Кенгашининг олдига қандай вазифалар қўйилган?
- Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг зиммасига давлат молиявий назоратини амалга ошириш бўйича қандай асосий вазифа ва функциялар юкланган?
- Молия вазирлиги ҳузуридаги Бош назорат-тафтиш бошқармасининг вазифалари сифатида нималар белгиланган?
- Давлат солиқ хизмати органларининг молиявий назоратга оид асосий вазифалари нималардан иборат?
- Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси тизимидаги Бош назорат-тафтиш бошқармасининг вазифаларига нималар киради?
- Молиявий назорат нодавлат турларининг таркиби нималардан иборат?
- Ички фирмавий молиявий назоратнинг характерли хусусиятлари нималардан ташкил топади?
- Тижорат банклари томонидан амалга ошириладиган молиявий назорат қандай хусусиятларга эга?
- Аудиторлик назоратининг асосий вазифалари нималардан иборат?
- Аудиторлик хизматлари яна қандай бошқа хизматларни ҳам кўрсатишлари мумкин?
- Аудиторлик текширувининг қандай турлари мавжуд?
- Ҳар йили қандай субъектлар мажбурий аудиторлик текширувидан ўтказилиши шарт?
- Аудитнинг асосий тамойили нимадан иборат?

2.ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛ

МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТ

7.1. Молиявий назорат: мазмуни, соҳалари, объекти, предмети, тизими, вазифалари, принциплари

Молиявий назорат

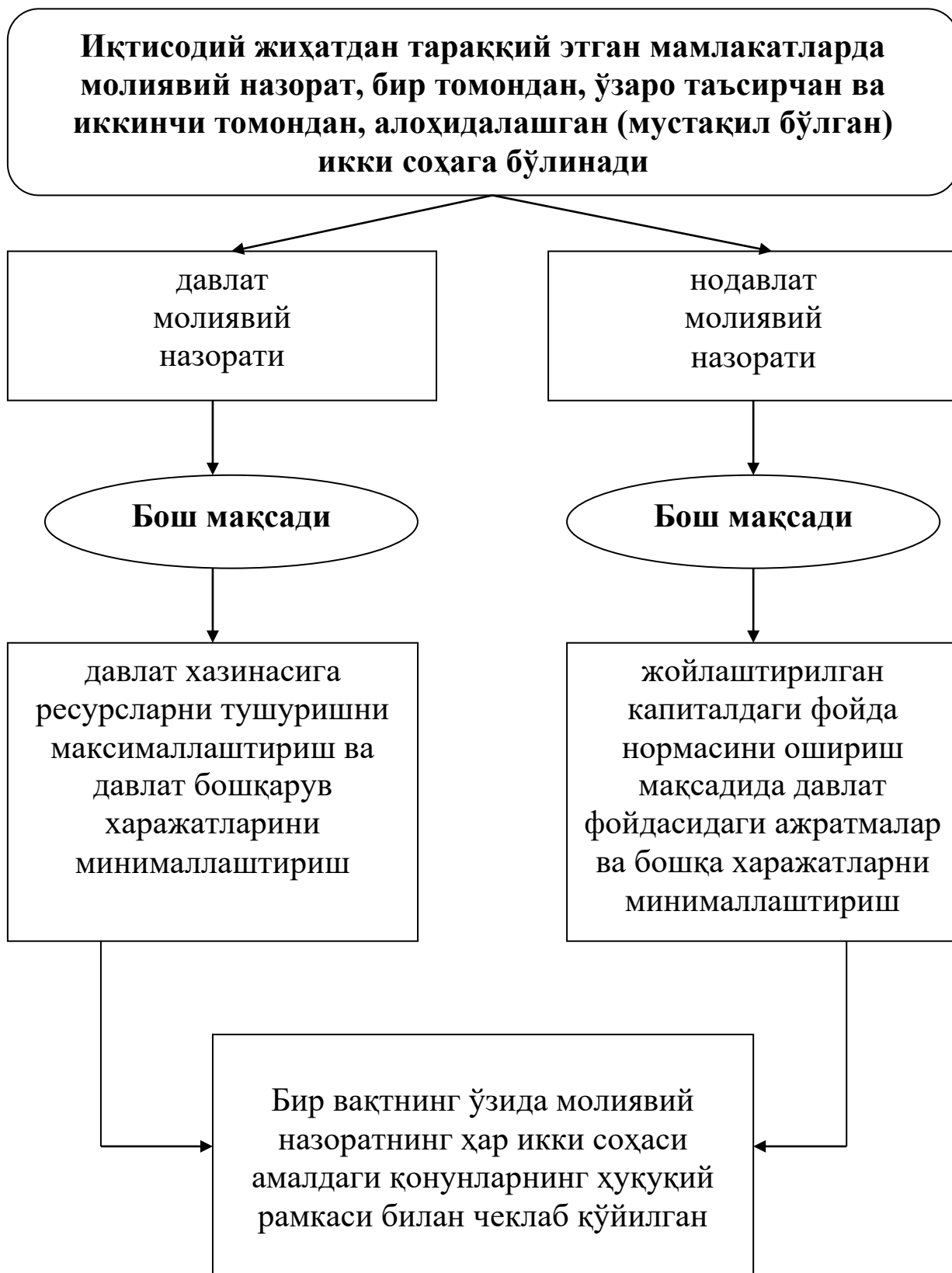
Бу назорат, энг аввало, пул фондларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш жараёнида молиявий-иқтисодий қонунчиликка риоя этилиши, молиявий-хўжалик операцияларининг самарадорлигини баҳолаш ва амалга оширилган харажатларнинг мақсадга мувофиқлиги устидан назоратни ўз ичига олади

Молиявий назорат қиймат шаклида амалга ошириладиган назорат бўлганлиги учун ижтимоий такрор ишлаб чиқариш жараёнининг барча соҳаларида амалга оширилади ва пул фондлари ҳаракатининг барча жараёнларида, шу жумладан, молиявий натижаларни идрок этиш жараёнида ҳам кузатилади

Молиявий назоратнинг **объекти** пул муносабатлари ҳисобланади

Молиявий назоратнинг **предмети** қуйидаги молиявий кўрсаткичлардан иборат

турли даражадаги бюджетларнинг даромадлари ва харажатлари; солиқ тўловларининг ҳажмлари (миқдорлари, ўлчамлари); хўжалик юритувчи субъектларнинг даромадлари; хўжалик юритувчи субъектларнинг муомала харажатлари; таннарх ва фойда; уй хўжаликларининг даромадлари ва харажатлари; ва бошқалар

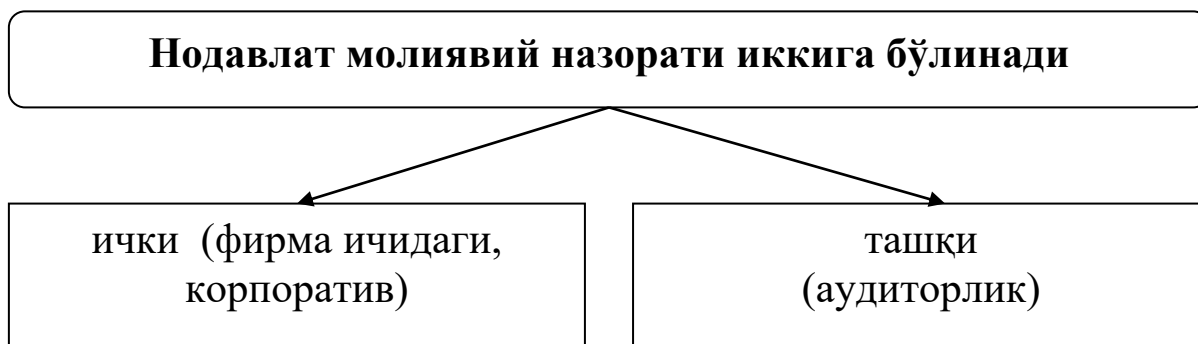
Давлат молиявий назорати

Давлат молиявий назорати бу давлатнинг асосий қонунларига таянадиган ва ҳокимият ҳамда бошқарув конкрет органлари иқтисодий-ҳуқуқий ҳаракатининг комплексли ва мақсадга йўналтирилган тизимидир

Давлат молиявий назоратини ташкил этишда мамлакатнинг Конституцияси ҳал қилувчи ролни ўйнайди. Унинг ҳуқуқий регламенти давлатнинг типига, унинг социал-сиёсий йўналтирилганлигига, иқтисодий тарққиёт даражасига, мулкчилик шакллариининг нисбатига боғлиқ

Давлат молиявий назорати ЯИМ тақсимланишининг қиймат пропорцияларини кузатишга қаратилган. Бу назорат давлат молиявий ресурсларини шакллантириш, уларнинг тўлиқ ва ўз вақтида тушиб туриши ва улардан мақсадли фойдаланиш билан боғлиқ бўлган пул ресурслари ҳаракатининг барча каналларига (тарқатилади) тегишли ҳисобланади

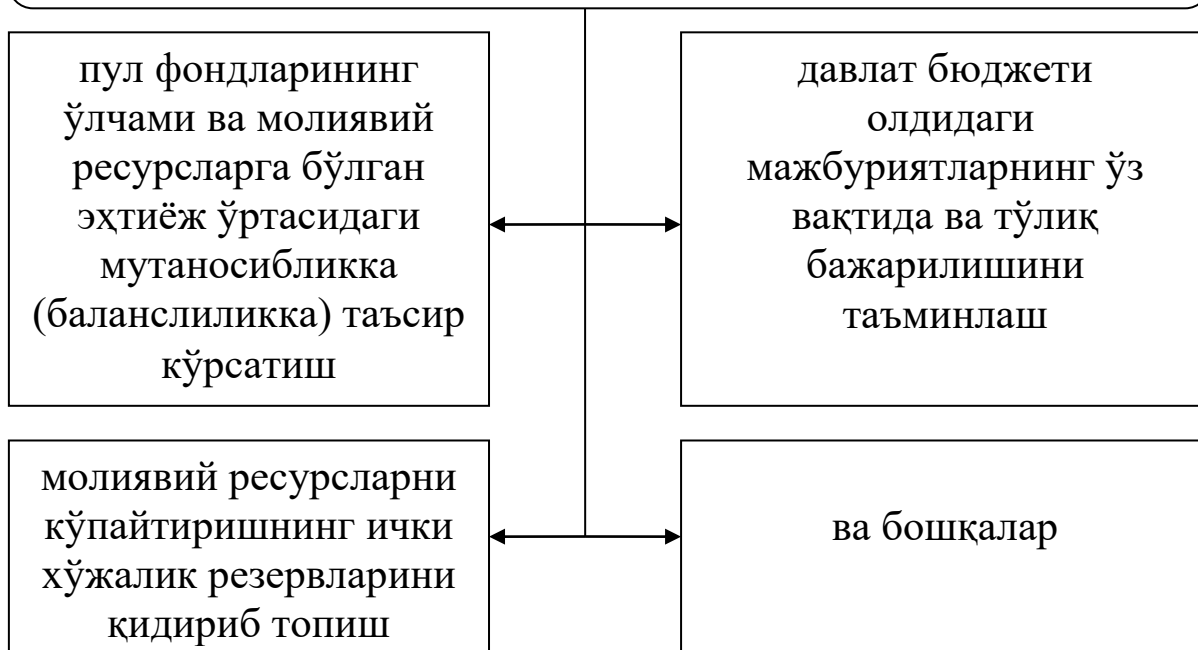
Давлат молиявий назорати давлатнинг молия сиёсатини амалга оширишга ва молиявий барқарорлик учун шароитларни яратишга қаратилган. Бу нарсa, энг аввало, барча даражалардаги бюджетлар ва нобюджет фондларни ишлаб чиқиш, муҳокама қилиш, тасдиқлаш ва ижро этиш, корхона ва ташкилотлар, банклар ва молиявий корпорацияларнинг молиявий фаолияти устидан назоратни англатади

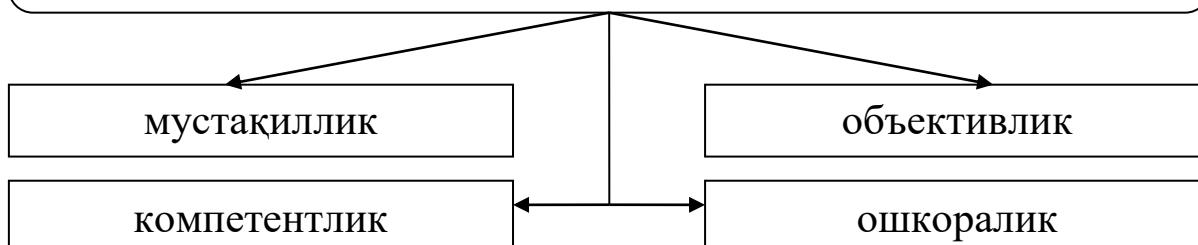
Тараққий этган мамлакатларда молиявий назорат тизими, асосан, бир типда бўлиб, қуйидаги элементлардан ташкил топади

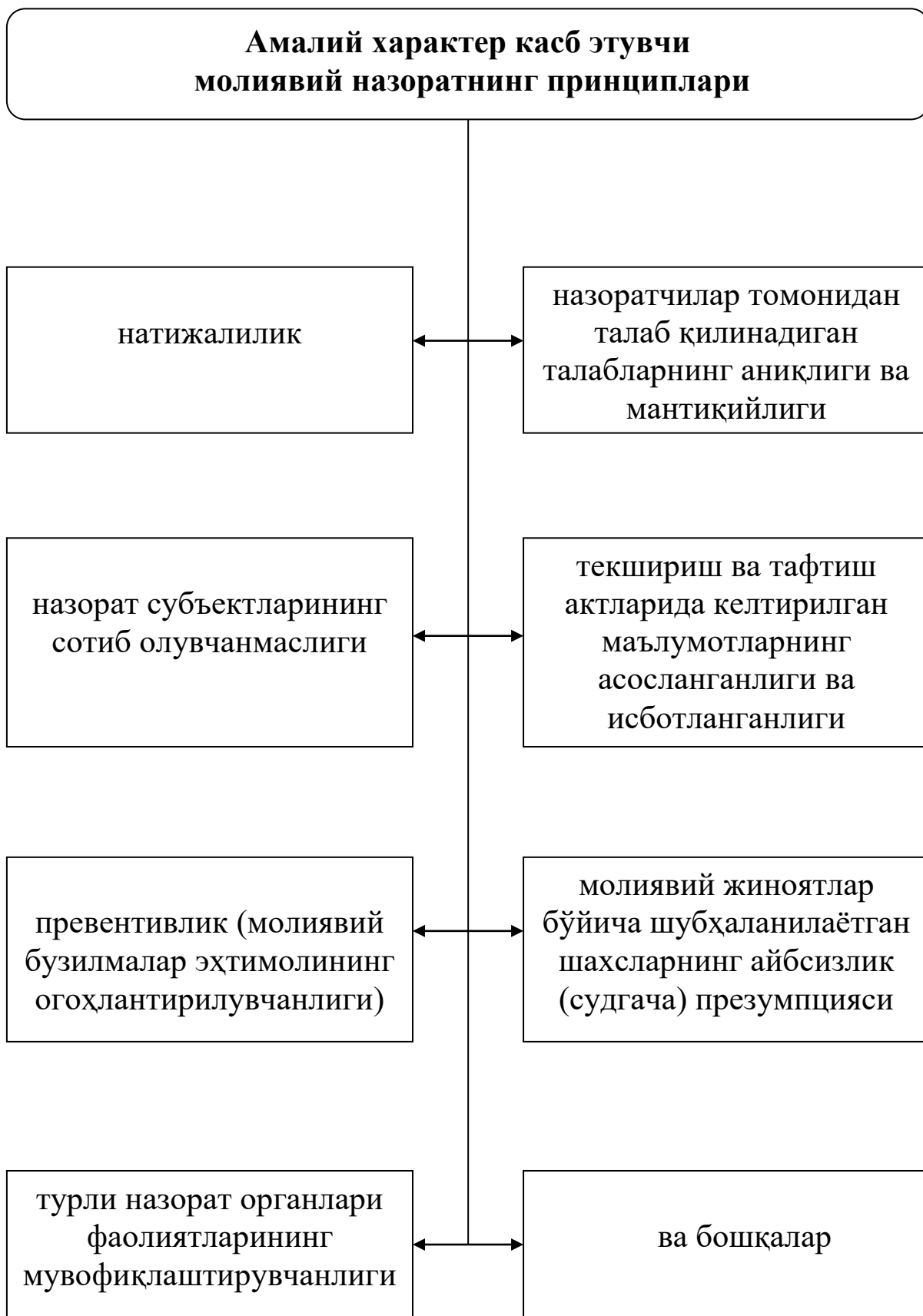
Молиявий назоратнинг олдида турган энг асосий вазифалар қуйидагилардан иборат

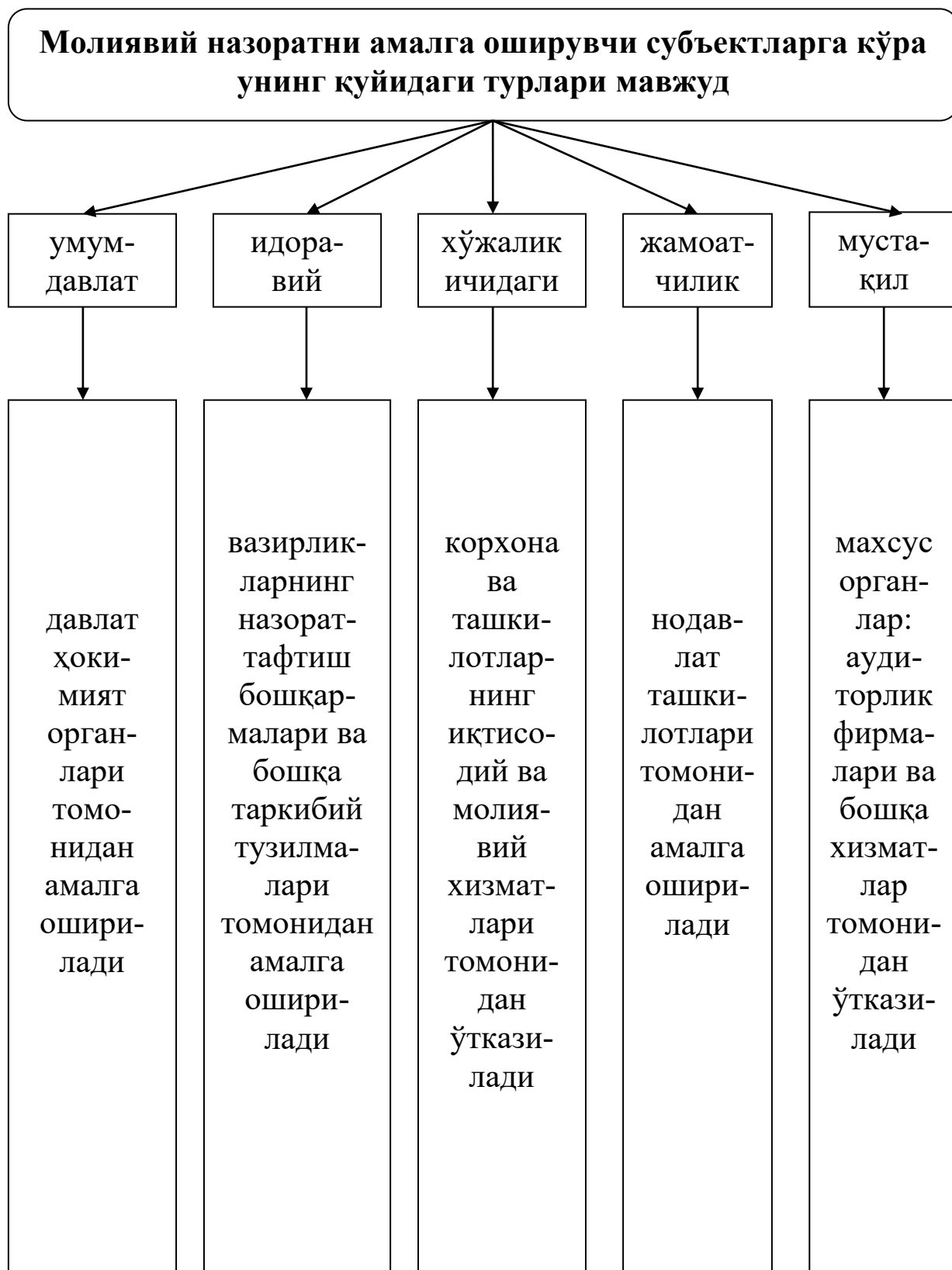
Молиявий назоратни ташкил этишнинг асосий принциплари

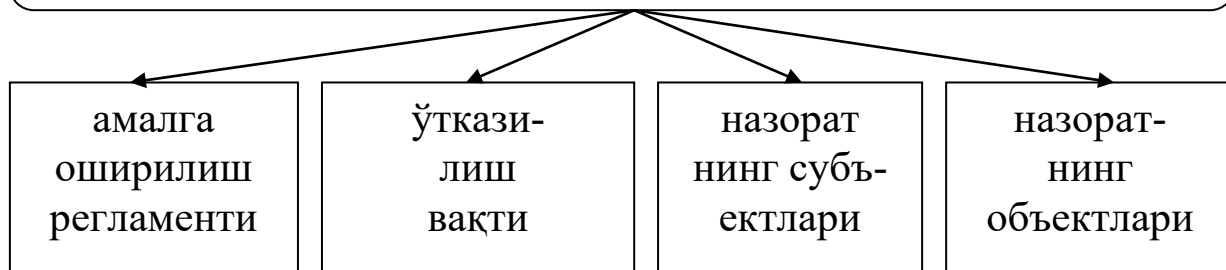
Молиявий назоратнинг **мустақиллиги** назорат органининг молиявий жиҳатдан мустақиллиги, назорат органлари раҳбарларининг ваколат муддатларининг парламент муддатларидан узоқлиги, шунингдек, уларнинг конституцион характери билан таъминланиши керак. **Объективлик ва компетентлик** (лаёқатлилики, қодирлики) назоратчилар томонидан амалдаги қонунчилиikka сўзсиз итоат этилишини, тафтиш ишларини амалга оширишнинг белгиланган (ўрнатилган) стандартларига (андозаларига) қаттиқ риоя этиш асосида назоратчилар ишининг юқори касбий даражада бўлишини тақозо этади. **Ошкоралик** давлат назоратчиларининг жамотчилики ва оммавий ахборот воситалари билан доимий алоқада бўлишини кўзда тутди

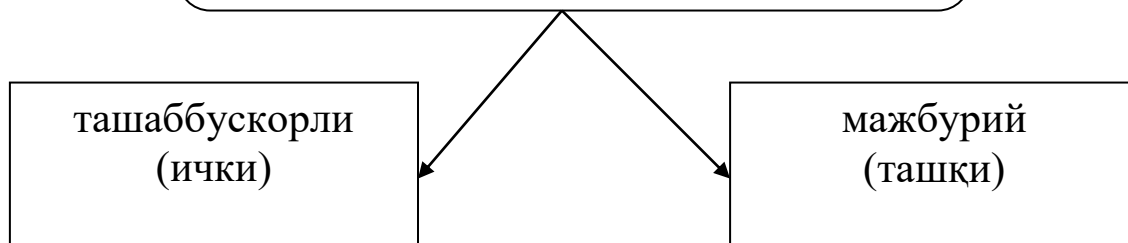
7.2. Молиявий назорат турлари, шакллари ва методлари

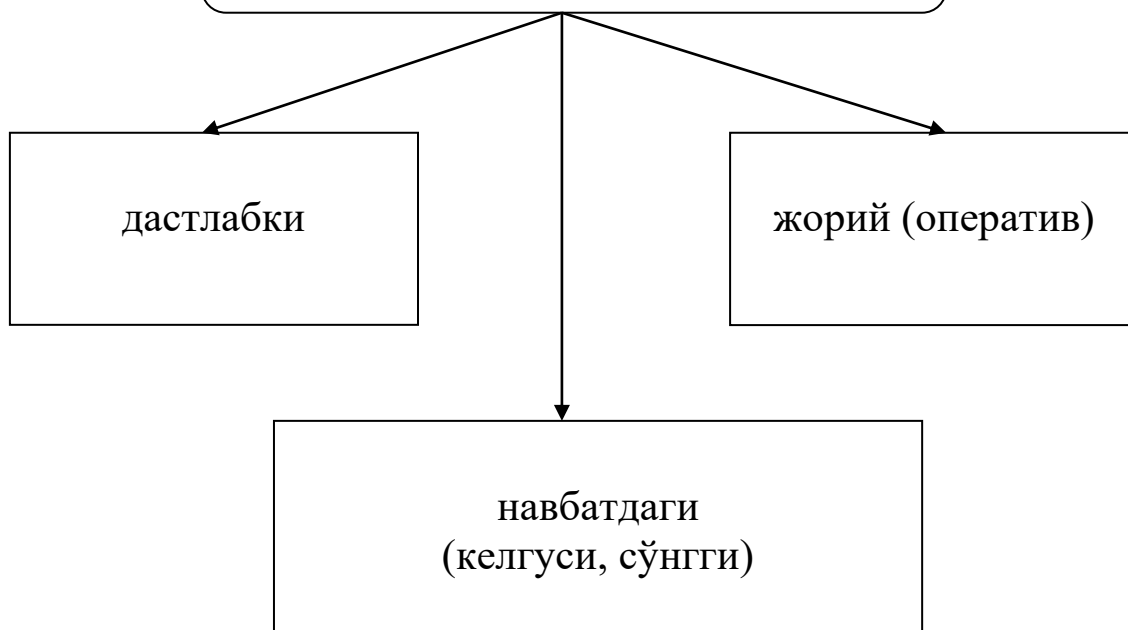
Молиявий назоратнинг шакллари қуйидаги мезонлар бўйича классификация қилиш қабул қилинган

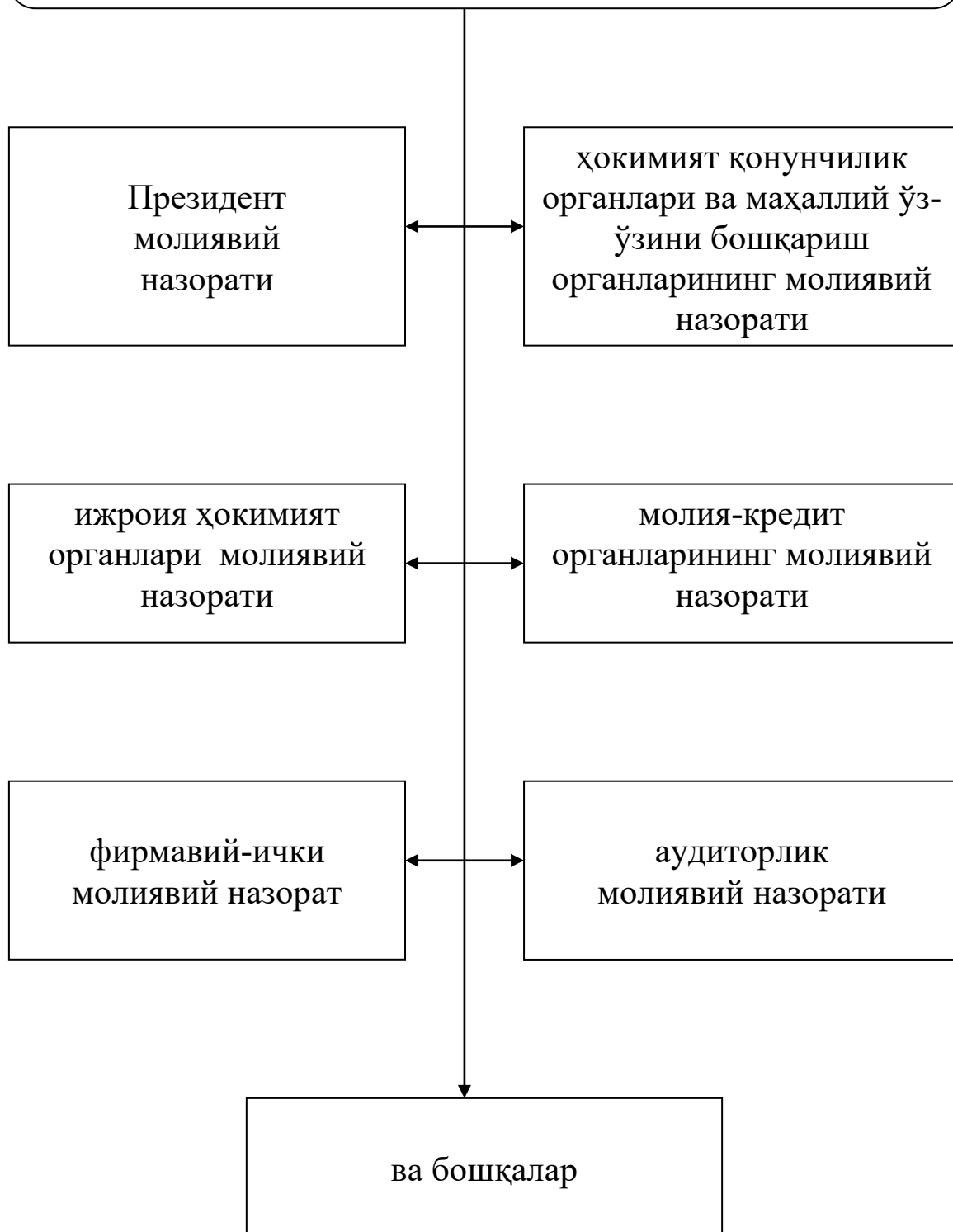
Амалга оширилиш регламенти бўйича молиявий назоратнинг турлари

Ўтказилиш вақти бўйича молиявий назоратнинг турлари

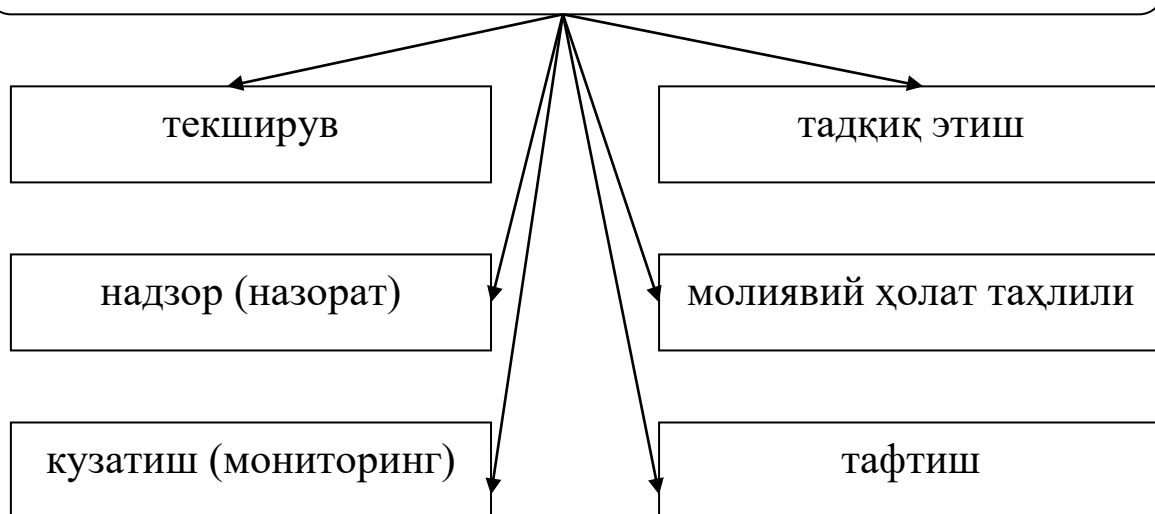

**Назоратнинг субъектлари бўйича
молиявий нazorатнинг
қуйидаги шакллари бўлиши мумкин**

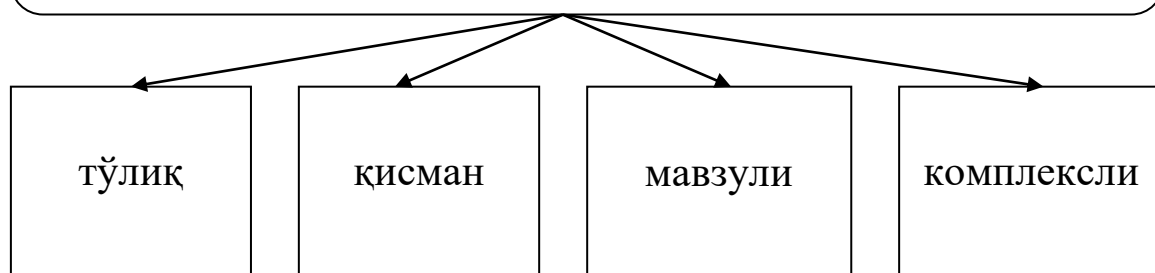

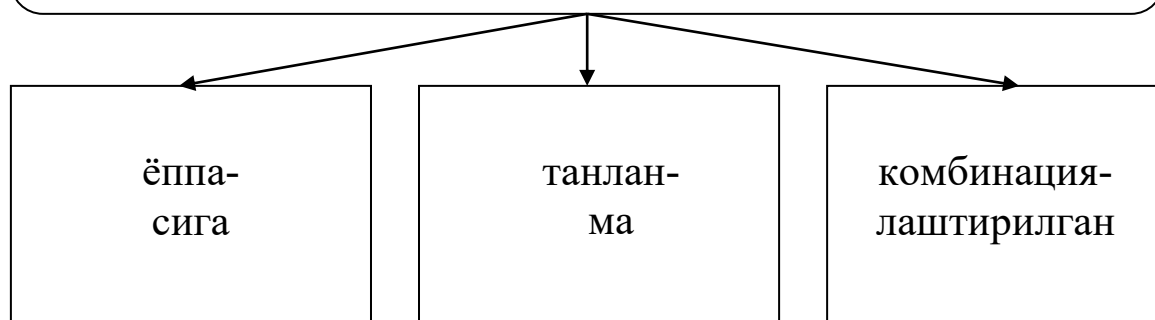
Молиявий назоратни амалга ошириш жараёнида унинг қуйидаги методларидан фойдаланилади

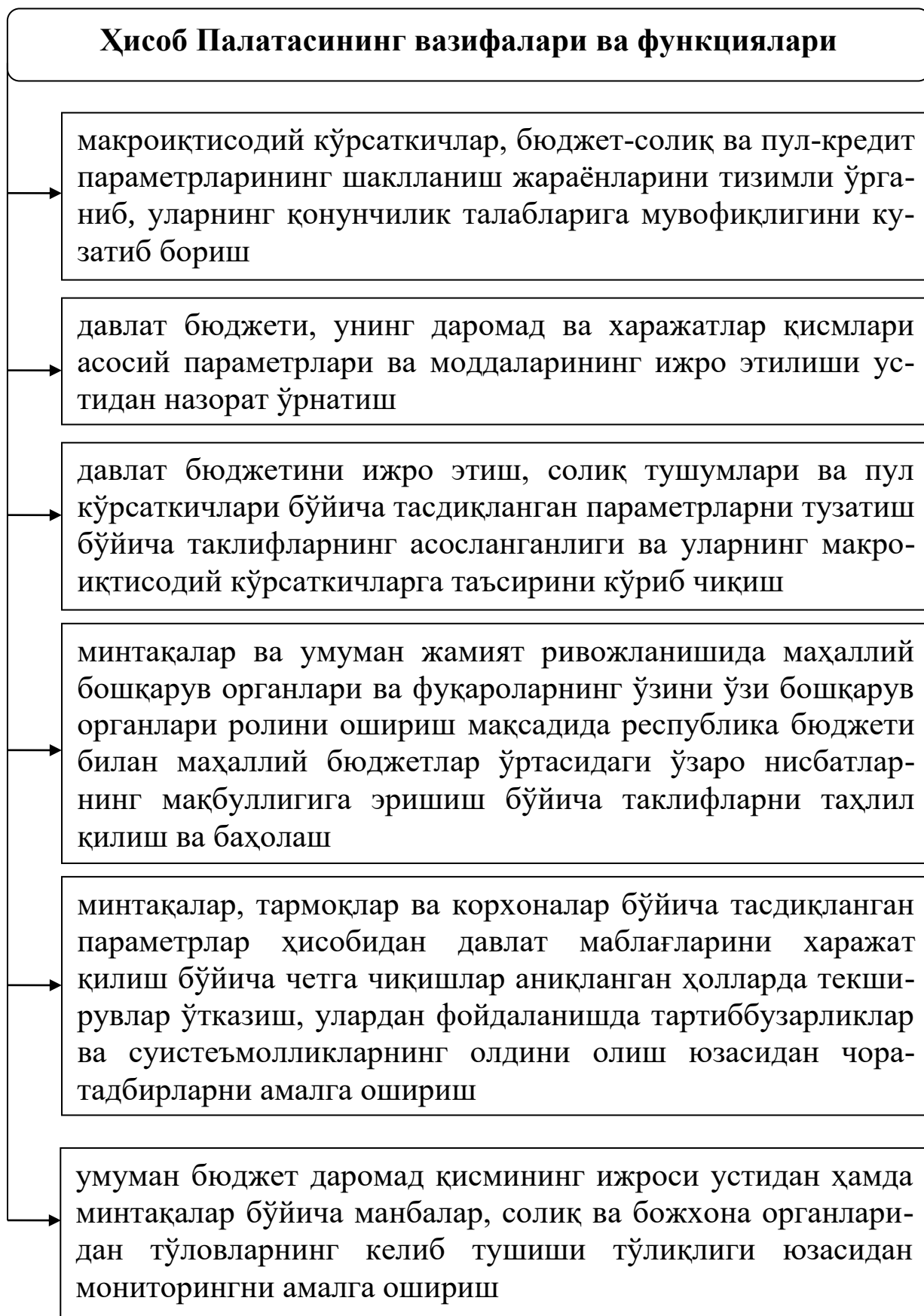
Субъект хўжалик фаолиятини қамраб олишнинг тўлиқлигига қараб тафтишнинг қуйидаги турлари бўлиши мумкин

Молиявий ва хўжалик операцияларининг қамралиб олиниши даражасига кўра тафтишлар қуйидаги уч гуруҳга бўлинади

7.3. Давлат молиявий назорати органларининг вазифалари ва функциялари

Ҳисоб Палатасининг вазифалари ва функциялари (давоми)

бюджет жараёнида четга чиқишларни таҳлил қилиш ва ўрганиш, уларни бартараф этиш ва бюджет қонунчилигини такомиллаштириш юзасидан таклифлар тайёрлаш

миллий валютани мустаҳкамлаш, инфляцияни пасайтириш ҳамда иқтисодий ўсиш ва нархлар барқарорлиги кўрсаткичларининг оптимал бирлигига эришиш бўйича таклифларни кўриб чиқиш ва баҳолаш

олтин-валюта захиралари, шу жумладан, қимматбаҳо металлар ва қимматбаҳо тошларни ишлаб чиқариш ва улар билан амалга ошириладиган операцияларни назорат этиш, йўқотишлар ва суистеъмолликлар каналлари ва имкониятларини йўқотиш мақсадида давлат олтин-валюта захираларининг бутун ҳаракати тиниқлигини таъминлаш

ташқи активларни бошқариш бўйича ҳисобот ва баланс ҳисоб-китобларини таҳлил этиш, олтин-валюта захираларини чет эл банкларида жойлаштириш ва қайта жойлаштириш асосланганлиги ва самаралилигини назорат қилиш

давлат ташқи қарзларини бошқариш устидан мониторинг ўрнатиш ва уларга, биринчи навбатда, Ҳукумат томонидан ва унинг кафолати остида олинган кредитлар бўйича ўз вақтида хизмат кўрсатилишини назорат этиш

чет давлатларда давлат мулкани реализация қилиш билан боғлиқ бўлган масалалар бўйича таҳлил ўтказиш ва уларнинг назорат этилишини таъминлаш

Ҳисоб Палатасининг вазифалари ва функциялари (давоми)

экспортни ривожлантириш, товарлар (ишлар, хизматлар) экпорти прогнозларини бажариш, маҳсулот импорт қилиш-ни мақбуллаштириш, ташқи савдо ва тўлов баланслари ижобий қолдиғини таъминлаш бўйича чора-тадбирлар амал-га оширилишини назорат этиш

республикада қимматбаҳо металллар ва қимматбаҳо тошлар конларини қазииш ва улардан фойдаланиш юзасидан чет эл компанияларининг таклифларини кўриб чиқиш

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ёки унинг кафолати ос-тида чет эл кредитлари ва қарзларини жалб этиш ва улардан фойдаланиш самарадорлиги, халқаро молия бозорларига республика қарз мажбуриятларини чиқаришнинг мақсадга мувофиқлигини таҳлил этиш

олиб борилаётган бюджет-солиқ, пул-кредит, валюта ва ташқи савдо сиёсатига таъсир кўрсатувчи қонунчилик ҳуж-жатлари лойиҳаларини экспертиза қилиш

вазирликлар, қўмиталар, идоралар, корхоналар ва ташкилот-ларнинг Ҳисоб палатаси ваколатига кирувчи масалалар бўйича иш-фаолиятини мувофиқлаштириш

Ҳисоб палатаси зиммасига юклатилган вазифалардан келиб чиқадиган масалалар бўйича таҳлилий ишланмаларни таш-кил этиш ва ўтказиш, уларнинг асосида ҳисобот ва таклиф-лар тайёрлаш ҳамда уларни кўриб чиқиш учун Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига тақдим этиш

**Ҳисоб-китоблар механизмини такомиллаштириш ва
бюджетга тўловлар интизомини мустаҳкамлаш бўйича
ҳукумат комиссиясининг асосий вазифалари**

иқтисодиёт тармоқлари ва секторларида ҳисоб-китоблар механизмини такомиллаштириш ва барча ҳўжалик юритувчи субъектлар ва тижорат банклари томонидан тўлов интизомини мустаҳкамлаш ва ҳисоб-китобларни ўз вақтида амалга ошириш, солиқлар ва мажбурий тўловларни тўлиқ тўлаш бўйича амалдаги қонунчилик меъёрларига қатъий риоя этилиши устидан таъсирчан назоратни таъминлаш

корхоналарнинг дебиторлик қарзлари аҳволини таҳлил этиш, муддати ўтган дебиторлик ва кредиторлик қарзлари, ҳўжалик юритувчи субъектларнинг бюджетга тўловлар бўйича боқимандаларини қисқартириш бўйича таъсирчан чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, шунингдек, амалдаги қонунчиликка мувофиқ равишда тегишли солиқлар ва мажбурий тўловларнинг тўлиқ ундириб олинишини таъминлаш

корхоналар ва ташкилотлар айланма маблағларининг ажратиб олиниши, шу жумладан, тайёр маҳсулот захираларига ва тугалланмаган қурилишга ажратилиши сабаблари ва йўналишларини аниқлаш ҳамда уларни қисқартириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш

Республика пул-кредит сиёсати комиссиясининг вазифалари

назорат органларининг хўжалик юритувчи субъектлар иш-фаолиятини текшириш масалалари бўйича фаолиятини мувофиқлаштириш

хўжалик юритувчи субъектларнинг иш-фаолияти бўйича ўтказиладиган текширувларнинг умумий сонини қисқартириш

текширувлар, шунингдек, назорат органларининг фаолиятини қайтаришга йўл қўювчи комплекс текширувларнинг мувофиқлаштирувчи режаларини ишлаб чиқиш

текширувлар ўтказиш бўйича мувофиқлаштирувчи режаларга риоя этилган ҳолда назорат органларининг фаолияти устидан назорат ўрнатиш ва Кенгаш билан келишилмай туриб, режадан ташқари, қарши текширув ва назорат тартибида текширувлар ўтказилишига йўл қўймаслик

текширувларни қисқартириш ва такомиллаштириш мақсадида уларни ташкил этиш тизимини тартибга солиш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқиш

**Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг
зиммасига давлат молиявий назоратини амалга ошириш
бўйича қуйидаги асосий вазифа ва функциялар юкланган**

республика вазирликлари, қўмиталари, идоралари ва корхоналари томонидан республика бюджетининг ижро этилиши, Марказий банк ва бошқа банклар томонидан бюджетнинг касса ижроси қоидаларига риоя этилиши ҳамда банклар томонидан капитал қўйилмалар ва бюджетдан ажратилган маблағлар ҳисобидан амалга ошириладиган бошқа чора-тадбирларнинг молиялаштирилиши устидан назоратни амалга ошириш

қимматли қоғозлар бозори шаклланиши, қимматли қоғозлар эмиссияси ва ҳаракатини назорат этиш, молия бозорини шакллантиришга доир ишларни мувофиқлаштириш

республика бюджети ва маҳаллий бюджетлар ҳисобидан молиялаштириладиган, шунингдек, барча кўринишдаги қимматбаҳо металллар ва қимматбаҳо тошларни қазиб олувчи, қайта ишловчи ҳамда улардан бошқа мақсадлар (жумладан экспорт) учун фойдаланувчи корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар молиявий-хўжалик фаолиятини тафтиш қилиш ва текшириш

Молия вазирлиги ҳузуридаги Бош назорат-тафтиш бошқармасининг вазифалари

→ молия органлари ва бюджет муассасалари томонидан бюджет ва молия қонунчилиги ҳамда бюджет мажбуриятларининг ижроси билан боғлиқ бўлган бошқа қонунчилик ҳужжатларига риоя этилишини таъминлаш устидан назоратни амалга ошириш

→ республика ва маҳаллий бюджетларнинг қатъий ижро этилиши устидан доимий назоратни таъминлаш

→ молия органлари ва тижорат банклари томонидан биринчи навбатдаги харажатлар навбатига риоя этилиши, бюджет ташкилотлари ходимларига иш ҳақи тўлаш, ижтимоий нафақалар, стипендиялар бериш муддатлари ва тўлиқлиги, шунингдек бюджет муассасаларига кўрсатилган мақсадлар учун нақд пул маблағларини бериш бўйича фаолияти устидан назорат ва мониторингни амалга ошириш

→ фуқароларнинг ўзини ўзи бошқарув органлари орқали кам таъминланган оилаларга бериладиган ижтимоий нафақалар билан таъминлаш ва уларнинг ўз вақтида тўланишини назорат қилиш

→ инвестицион дастурларнинг амалга оширилиши учун ажратиладиган марказлаштирилган бюджет маблағларидан мақсадли фойдаланишни назорат этиш

→ бюджет муассасалари томонидан штатлар жадвали-смета интизомига риоя этилишини назорат қилиш ва бошқалар

**Давлат солиқ хизмати органларининг молиявий назоратга
оид асосий вазифалари қуйидагилардан иборат**

→ солиқ қонунчилиги, солиқлар ҳамда Ўзбекистон Республикаси нобюджет Пенсия фондига мажбурий тўловларнинг ўз вақтида ҳисоблаб ёзилиши, тўлиқ ва ўз вақтида тўланишини назорат этиш

→ солиқ қонунчилигига риоя этилишининг зарурий шартларини таъминлаш, солиқ тўловчиларга солиқ мажбуриятларини бажаришда ёрдам кўрсатиш, солиқ бўйича қоидабузарликларни аниқлаш, огоҳлантириш ва тўхтатиб қўйиш

**Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси
tizимидаги Бош назорат-тафтиш бошқармасининг
вазифалари**

→ хўжалик юритувчи субъектларнинг солиқ қонунчилигига риоя этиши бўйича молиявий-хўжалик фаолиятини белгиланган тартибда ҳужжатлар асосида текширувларни ҳамда ҳукумат қарорлари билан солиқ органлари зиммасига юклатилган масалалар бўйича назорат текширувларини ташкил этиш ва ўтказиш

→ хўжалик юритувчи субъектлардан олинадиган солиқлар ва йиғимларнинг ҳисоблаб ёзилиши, ундириб олинишида қонунийликка риоя этилиши, бюджетга тўловларнинг тўғри ҳисобланиши ва ўз вақтида киритилишини назорат қилиш; солиқ қонунбузарликларини аниқлаш, огоҳлантириш ва тўхтатиш

→ ва бошқалар

7.4. Нодавлат молиявий назорат

Нодавлат молиявий назорат

→ молиявий назоратнинг нодавлат турларини ички фирмавий (корпоратив) назорат, тижорат банклар томонидан миждозташкнлотлар устидан назорат, аудиторлик назоратлари ташкил қилади

→ Ички фирмавий молиявий назорат корхона, муассаса, фирма, корпорациялар ўзининг иқтисодий хизматлари, яъни бухгалтерия, молия бўлими, молиявий менеждмент хизматлари ва бошқалар томонидан ўз корхонаси, филиаллари ва шубба тузилмаларининг молиявий фаолияти устидан назорат амалга оширилади. Ички назорат хизматлари доимий равишда пул маблағларини (шахсий, қарзий, жалб этилган) ишлатилишининг самарадорлиги ва мақсадга мувофиқлиги кузатади, режалаштирган молиявий натижалар билан ҳақиқий молиявий натижаларни қиёслаб, таҳлил қилади, инвестицион лойиҳаларнинг натижаларига молиявий баҳо беради, корхонанинг молиявий ҳолатини назорат қилади

→ Тижорат банклари ҳисоб-касса операцияларини юритиш ва валюта қонунчилигига риоя этиш борасида ўрнатилган тартибнинг миждозлар томонидан амал қилинишини, банкдан потенциал заём олувчиларнинг молиявий ҳолати ва кредит олишга лаёқатлилигини, ссуда берилган тақдирда банк ўрнатилган муддатларда тегишли фоизлар билан биргаликда ссуданинг қайтарилиш эҳтимолини баҳолаш мақсадида берилган ссуданинг ишлатилишини, миждознинг тўлов қобилияти ва ликвидлигини назорат қилади

Аудиторлик назорати

Аудиторлик назоратининг асосий вазифалари бухгалтерлик ва молиявий ҳисоботнинг ишончлилигини ҳамда амалда оширилган молиявий ва хўжалик операцияларининг амалда бўлган меъёрий ҳужжатларга мувофиқлигини аниқлаш, текширилаётган иқтисодий субъектларнинг тўлов-ҳисобот ҳужжатларини, солиқ декларацияларини ва бошқа молиявий мажбуриятларини текширишдан иборат

Аудиторлик хизматлари қуйидаги бошқа хизматларни ҳам кўрсатишлари мумкин

бухгалтерия ҳисобини йўлга қўйиш ва олиб бориш

даромадлар ҳақида бухгалтерия ҳисоботини ва декларацияни тузиш

молия-хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш ва башоратлаш

бухгалтерия хизмати ходимларини ўқитиш ва қонунчилик масалаларида маслаҳат бериш

аудиторлик текширувлари натижасида олинган тавсияларни ишлаб чиқиш ва бошқалар

3.АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН МАТЕРИАЛ

1-топширик

1.Молиявий назорат.

1. Мавзуга оид тестни ечинг

Тафтиш натижалари қайси ҳужжатлар билан расмийлаштирилади?	Маълумотнома, хабарнома	Далолатнома, билдиришнома	Далолатнома, акт	Тўғри жавоб йўқ.
Бюджет муассасалари тафтиш қилинганда нималар текширилади?	Иш ҳақиға белгиланган пул маблағларни ҳаражатлаш нормаларига риоя этиш	Сметада белгиланган ҳисоботларни асосланганлиги	Бухгалтерлик ҳисоботни тўғри олиб бориш ҳисоб ва ҳисобот кўрсаткичларини тўғрилиги	Ҳамма жавоб тўғри
Камерал назорат нима?	Молиявий назорат органлари томонидан тақдим етилган ҳужжатлар асосида молиявий назорат объектига бормасдан текширув	Молиявий назорат объектига бориб, тақдим етилган ҳужжатлар асосида текширув.	Ички хўжалик назорати текшируви	Кенг қамровли молиявий текширув
Ўзбекистон Республикаси Тикланиш ва тараққиёт жамғармасини шакллантиришнинг асосий манбалари қуйидагилардан иборат	Ҳукуматнинг хорижий валюта ва активларининг бир қисми	Стратегик ресурсларга жаҳон нархларининг қулай конъюнктураси ва натижасида, шунингдек, хўжалик юритувчи субъектларда олинадиган,	Ўзбекистон Республикасининг хорижий шериклар билан маҳсулотни тақсимлаш тўғрисидаги битимлари доирасида маҳсулот сотишдан оладиган даромадлари	Жамғарма активларини бошқаришдан олинadиган инвестиция даромадлари
Бюджетдан ташқари фондлар бошқарув даражасига кўра фондларга бўлинади.	ижтимоий ва иқтисодий	Умумий ва махсус	марказий ва минтақавий	Вақтинчалик ва доимий

3.Саволга берилган жавоб асосида мавзуга оид таянч сўз ибораларни ёзинг (камида 10 та)

2-топширик

1. Ҳисоб палатаси ва унинг молиявий назоратни ташкил этишдаги ўрни.

2.Мавзуга оид тестни ечинг

Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси қачон тузилган?	2002 йил	1999-йил	2000-йил	2001-йил
Давлатнинг иқтисодий манфаатларига етказилган зарар суммаларини ундирувчи органларни топинг	Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари мақсадли жамғармаларнинг ижрочи дирекциялари	Молия вазирлиги – ажратилган бюджет ёки бюджетдан ташқари мақсадли жамғармаларнинг ноқонуний сарфланган маблағларини ундирилишини таъминлаш бобида	Давлат солиқ қўмитаси – давлат бюджети ва бюджетдан ташқари мақсадли жамғармаларга тўланиши керак бўлаган солиқлар ва мажбурий тўловлар ундирилишини таъминлаш бобида	Тўғри жавоб йўқ
Тафтиш натижалари қайси ҳужжатлар билан расмийлаштирилади?	сўровнома	далолатнома	маълумотнома	билдиришнома
Қимматбаҳо молия ва тошларни қайта ишлаш, улар молия боглик операциялар устидан назоратни олиб боровчи органни курсатинг?	Олий мажлис	Молия Вазирли	Давлат Солиқ Қўмитаси	Ҳисоб палатаси
Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси олдида қўйилган вазифалардан келиб чиқиб қуйидаги қайси функцияларни бажаради	мониторинг	Назорат-тафтиш;	Эксперт-тахлил;	Ахборот бериш.

3.Саволга берилган жавоб асосида мавзуга оид таянч сўз ибораларни ёзинг (камида 10 та).

4.Аудиторлик назорати бу-.....(таърифни давом эттиринг)

3-топширик

1. Молия органлари ва уларнинг молиявий назоратни олиб боришдаги роли..

2. Мавзуга оид тестни ечинг.

Солиқ назоратининг шаклларида нотўғриси кўрсатинг	камерал назорат;	солиқ тўловчиларни ҳисобга олиш;	солиқ солиш объектларини ва солиқ солиш билан боғлиқ объектларни ҳисобга олиш;	Тўғри жавоб йўқ
Жойига бориб, амалга ошириладиган солиқ текшируви қандай методлар орқали амалга оширилади.	Ахборот текшируви	Бухгалтерия текшируви	Танланма текшируви	Тўғри жавоб йўқ
Солиқ текшируви натижалари қайси ҳужжат асосида расмийлаштирилади?	саволнома	Солиқ Актлари	Далолатномалар	Билдиришномалар
Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона кумитаси туғрисидаги Низом қачон қабул қилинган.	2000 йилда	1992 йилда	1997 йилда.	Тўғри жавоб йўқ
Давлат Божхона Кумитаси томонидан олиб бориладиган назорат қайси каторда акс этган ?	Божхона назорати	нодавлат молиявий назорат	жамоа молиявий назорат	аудиторлик молиявий назорати

3. Саволга берилган жавоб асосида мавзуга оид таянч сўз ибораларни ёзинг (камида 10 та).

4. Шу сўзлар асосида кроссворд (сканворд, чайнворд) тузинг.

4.ГЛОССАРИЙ

7 мавзу: Молиявий назорат

Нazorat (контроль, control)- жамият иқтисодий ҳаётидаги объектив ҳодиса ва ҳар қандай давлат бошқарувининг муҳим бўғини бўлиб, у кўп минг раҳбар ва мутахассислар, меҳнат жамоалари, жамоат ва давлат ташкилотларининг субъектив ижод соҳасидир.

Молиявий назорат тизими (Система финансового контроля, Financial control system) субъектлар (назорат қилувчилар), объектлар (назорат қилинувчилар), назоратнинг усул ва воситаларини биргаликда жамлаб, ўз ичига олади.

Молиявий назорат (финансовый контроль, financial control) - давлат томонидан ташкил этилган, назорат қилиш вазифалари юклатилган давлат ёки мустақил жамоат органлари томонидан ҳукумат, корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар фаолиятининг самарадорлигини аниқлашга қаратилган назорат тизимидир.

Назоратнинг мақсади (цель надзора, The purpose of surveillance)- тузатиш чораларини кўриш, айбдорларни жавобгарликка тортиш ва бузишларнинг олдини олишдан иборат.

Молиявий назоратнинг субъектлари (Субъекты финансового надзора, The subjects of financial supervision) - назорат вазифаларини ифодаловчи органларлар.

Молиявий назорат объектлари (Финансовые структуры управления, Financial control structures) - молия тизими ва иқтисодий самарадорлигини текшириш лозим бўлган молия-хўжалик-тижорат тузилмалари пайдо бўлганида назорат субъектлари (тафтишчилар)ни ташкил этиш зарурати пайдо бўлади.

Давлат молиявий назоратининг мақсади (Целью государственного финансового контроля, The purpose of the state financial control) - давлат хазинасига ресурсларни тушуришни максималлаштириш ва давлат бошқарув харажатларини минималлаштириш

Нодавлат молиявий назоратининг мақсади (Цель нефинансового контроля, The aim of the non-financial control) - жойлаштирилган капиталдаги фойда нормасини ошириш мақсадида давлат фойдасидаги ажратмалар ва бошқа харажатларни минималлаштириш

Дастлабки назорат (Первый контроль, The first control) тахминлаш, режалаштириш ва лойиҳалаштариш босқичида, хўжалик ёки молиявий операциялар амалга оширилишидан аввал ўтказилиб, оқилона бошқарув ечимлари қабул қилинишига хизмат қилади.

Жорий назорат (в контроле, in control) - ички хўжалик назоратининг узвий қисми, бутун корхона ва унинг ички бўлинмалари ишлаб чиқариш ва молиявий фаолиятини тезкор бошқариш ва тартибга солиш жараёнининг таркибий қисмидир.

Якуний назорат (окончательный контроль, The final control) хўжалик ва молиявий операциялар амалга оширилганидан кейин ўтказилиб, текширилаётган ҳужжатларни ва корхонанинг бутун молиявий ҳолатини чуқур ўрганиш билан фарқ қилади.

Умумуслубий усуллар (Общие методы обучения, General teaching methods): тафтиш, аудит, таҳлил, мавзули текшириш, тадқиқ қилиш, пировард натижага дастурий баҳолаш, «сансет» услуги;

Ҳужжатлар асосидаги назорат усуллари (Документы по методам контроля, Documents on control methods): расмий ва арифметик текшириш, юридик баҳолаш, мантикий назорат, муқобил текшириш, тескари ҳисоб усули, баланс уйғунлигини текшириш, қиёслаш, ҳисоботларнинг санок баҳоси;

Фактлар бўйича назорат усуллари (Методы, чтобы проверить факты на, Methods to check the facts on the): рўйхатга олиш, экспертиза, кўз билан кузатиш, назорат ўлчови, назорат тариқасида ишга тушириш, вақтни аниқ ўлчаш, иш куни тақсимланишини ўрганиш, лаборатория таҳлили.

5.АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Ваҳобов А., Маликов Т. Молия: дарслик. – Т.: Ношир, 2011. – 712 б.
2. Финансы: учебник для бакалавров / Под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – 590 с.
3. Маликов Т., Тилабов Н. Молия: тест (савол-жавоблар). –Т.: Академнаср, 2013. – 448 б.
4. Ваҳобов А., Қосимова Г.А. Давлат молиясини бошқариш. – Т.: Иқтисод-молия, 2008 й.
5. Ваҳобов А, Маликов Т. “Молия: умумназарий масалалар” ўқув қўлланма Тошкент, “IQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 316 б.
6. Ваҳобов Д., Ражабов Ш. “Молия” ўқув қўлланма Тошкент, “IQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 200 б.
7. Маликов Т.С. Хўжалик юритувчи субъектлар молияси, ўқув қўлланма, Т.:2010 й..
8. Маликов Т.С., Ваҳобов Д. Молия: чизмаларда. Ўқув қўлланма, Т.: “Иқтисод-молия” , 2010й .
9. Маликов Т., Жалилов П. Бюджет-солиқ сиёсати, ўқув қўлланма, Т.: 2011 й.
10. Маликов Т., Хайдаров Н., “Давлат бюджети” ўқув қўлланма, Тошкент: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 84 б.
11. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет даромадлари ва харажатлари” ўқув қўлланма, Тошкент: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 245 б.
12. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет: тизими, тузилмаси, жараёни” ўқув қўлланма, Тошкент “IQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 84 б.
13. Маликов Т. Хайдаров Н. “Молия: умумдавлат молияси” ўқув қўлланма Тошкент, “IQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 556 б.

6. ТАҚДИМОТ МАТУРИАЛЛАРИ

